

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ TARYBA

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1973
metai

VILNIUS 1974

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD OF
THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1973

VILNIUS

1974

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER — WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1973

VILNIUS

1974

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1973

ВИЛЬНИУС

1974

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

DOBROVOLSKAS JONAS, JURGINIS JUOZAS, KUN-
CYTĖ NIJOLĖ, MERKYS VYTAUTAS, MILIŪS VACYS,
STRAZDŪNAITĖ RITA (sekretorė), SADZIUS HEN-
RIKAS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas),
TAUTAVIČIUS ADOLFAS, TYLA ANTANAS, VAITKE-
VIČIUS BRONIUS (vyr. redaktorius), ŽEPKAITĖ
REGINA

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-294}{M851(10)-74}$ Z-74

© LTSR MA Istorijos institutas, 1974

RECENZIJS, APŽVALGOS, ANOTACIJS

B. Genzelis, Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.), „Mintis“, Vilnius, 1972, 205 p., 8000 egz.

Paskutiniu metu respublikos istorikai, filosofai ir kiti tyrinėtojai vis dažniau pradeda tyrinėti idėines sroves, kryptis, visuomeninę mintį, jos raidą Lietuvoje. Tam skirta ir Broniaus Genzelio knyga. Autorius, remdamasis XIX a. lietuvių mokslo, kultūros ir kitų sričių veikėju kūriniais, taip pat literatūra apie juos, bando atsekti šviečiamųjų idėjų paplitimo Lietuvoje laiką ir jų atstovų pažiūras į atskirus visuomeninius reiškinius. B. Genzelis klasifikuoja švietėjų pažiūras, jų evoliucijoje išskirdamas atskirus laikotarpius ir kiekviename laikotarpyje grupuodamas aprašomus veikėjus pagal įsitikinimus ir propaguojamas mintis. Jis rašo apie romantinius, revoliucinius, nuosaikiuosius, religinius, materialistinius švietėjus. Kad pagrįstų šią klasifikaciją, autorius analizuoja lietuviškų švietėjų socialines teorijas ir estetines pažiūras.

Pagrindinį dėmesį B. Genzelis sutelkia ties autoriais, rašiusiais lietuvių kalba ir savo veikalus skyrusiais lietuvių visuomenei.

Knygos pradžioje, prieš pereinant prie lietuvių autorių, trumpai aprašomos Vilniaus universiteto profesorių filosofų ir gamtininkų pažiūros. Pažymima, kad universitetas turėjo tam tikrą įtaką būsimiesiems lietuvių švietėjams, ir vėliau, analizuojant jų veiklą, išskiriami tos įtakos pasireiškimai. Tačiau autorius neišgvildeno universitete dirbusių istorikų, kalbininkų, ekonomistų pažiūrų, nors jų įtaka buvo ryški ne tik S. Daukanto veikaluose, bet ir kitų XIX a. švietėjų kūryboje.

Be to, minėtųjų specialybių profesorių pažiūrų analizė būtų leidusi autoriui šviečiamųjų idėjų apraiškas Lietuvoje nukelti į šiek tiek ankstyvesnį laikotarpį, į XVIII a. antrąją pusę. Tuo metu universitete dėstė A. Naruševičius, T. Husaževskis, J. Strojnovskis, M. Karpavičius ir kt. Jie buvo veikiami šviečiamosios epochos idėjų ir jas propagavo savo paskaitose bei moksliniuose darbuose. Jų pasaulėžiūra turėjo įtakos studentams. Kai kurie jų vėliau dirbo universitete, skaitė paskaitas, vadovaudamiesi savo mokytojų suformuota pasaulėžiūra, tačiau kartu ir veikiami naujos visuomeninės idėjinės krypties, pasireiškusios XIX a. pirmojoje pusėje, t. y. romantizmo.

Be ideologinio pobūdžio įtakų, knygos pradžioje B. Genzelis aprašė švietėjiško sąjūdžio specifiką Lietuvoje. Jis atkreipė dėmesį į tai, jog ano meto visuomeninis gyvenimas čia skyrėsi nuo vykusio kituose kraštuose tuo, kad, be socialinės priespaudos, Lietuvoje buvo ir nacionalinė. Toji specifiška ne tik uždėjo antspaudą visuomeniniam judėjimui, bet atsiliepė ir lietuviškųjų švietėjų pasaulėžiūrai.

B. Genzelis švietėjišką sąjūdį apibūdina taip: „Toks žmonijos kultūrinio ir dvasienio gyvenimo judėjimas, kai siekiama išlaisvinti žmogų nuo pažiūrų, besiremiančių tik religiniu bei politiniu autoritetu, ir kai reikalaujama logiškai pagrįsti visas daromas išvadas, iškeliami žmogaus proto galia“ (p. 5). Autorius taip pat nurodo, kad švietė-

jiško sąjūdžio ideologai pastebėjo sunkią eilinio žmogaus dalį, jo atsilikimą ir padarė išvadą, kad skurdo priežastis yra tamsumas. Todėl, norint išgelbėti žmogų, reikia jį šviesti. Švietimo principą laikydamas pagrindiniu kriterijumi, B. Genzelis stengėsi pagal tai vertinti XIX a. švietėsių žmonių pasaulėžiūrą bei praktinę veiklą, pradėdamas nuo patriotinio „Zemaičių bajorų“ sąjūdžio ir baigdamas 1905 m. revoliucija. Švietėjiško sąjūdžio suskirstymas į laikotarpius, vadovaujantis šitokia metodika, ir viso visuomeninio gyvenimo nuo XIX a. pradžios iki XX a. pradžios pajungimas švietėjiškai pasaulėžiūrai kelia kai kurių abejonių bei kritinių samprotavimų.

Apibūdindamas švietėjus romantikus (p. 60), autorius pažymėjo, kad „Lietuvoje romantinė ideologija pradėjo dominuoti kiek anksčiau, negu susiformavo lietuviškasis švietėjiškasis sąjūdis“.

Visiškai nepripažįstant šviečiamąsias idėjas egzistavus Lietuvoje XVIII a., toks vaizdas, suprantama, gali susidaryti. Tačiau, pažiūrėję į to meto visuomeninį judėjimą, kuris ryškiausiai pasireiškė Vilniaus universiteto studentų veikloje ir jų programose, pamatysime, kad jame stipresnė romantinio idealizmo, negu šviečiamąjo laikotarpio racionalizmo, ateizmo, liaudiškumo įtaka. Dėl to, tur būt, reikia kalbėti ne apie romantinius švietėjus, bet apie šviečiamųjų idėjų įtaką lietuviškajam romantizmui. Tai kaip tik ir buvo pabrėžiama lietuvių istoriografijoje, literatūros kritikos veikaluose ir kituose darbuose. Šią paplitusią tezę B. Genzelis paneigė, todėl būtų buvę įdomu sužinoti, kokiais argumentais remdamasis, jis tai padarė ir kuo nepatikimi ankstesnių autorių duotų vertinimų kriterijai. Tuo tarpu B. Genzelis, nesileisdamas į polemiką su šiais autoriais ir savų naujų teiginių nepagrįsdamas platesniais bei konkretesniais argumentais, išvadas daro dažnai tik iš vienos ar dviejų citatų, kuriomis apibūdinama to ar kito autoriaus kūryba bei praktinė veikla. Be to, reikia pažymėti, kad atsiradusi nauja idėjinė kryptis niekada neatmeta anksčiau vyravusių pažiūrų, jai priimtinių teiginių ir bruožų.

Švietėjų visuomeninės politinės ir filosofinės idėjos reiškė buržuazijos ideologiją. Jos būdingos pereinamajam iš feodalizmo į kapitalizmą laikotarpiui ir susijusios su buržuazijos kova prieš feodalizmą. Istorija byloja, kad beveik visuose kraštuose po buržuazinių revoliucijų ši pasaulėžiūra netenka aktualumo, yra pakeičiama nauja. B. Genzelis ieško šio bruožo ir Lietuvoje; vyraujant šviečiamąsias koncepcijas jis įžiūri iki 1905 m. buržuazinės demokratinės revoliucijos. Tačiau kapitalistiniai santykiai, Lietuvos ekonomikoje pradėję plisti dar XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje, galutinai įsivyravo po 1861 m. reformos. Tuo tarpu lietuviškoji buržuazija pasiekė savo klasės viešpatavimą, tik nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje 1919 m. Taigi šiuo atžvilgiu klasikinio dėsningumo nėra. Jau XIX a. pabaigoje Lietuvoje prasidėjo darbininkų kova prieš kapitalistinį išnaudojimą, susikūrė socialdemokratų partijos. Visuomeninėje mintyje gyvavo ne tik materializmas apskritai, bet ir marksistinis materializmas. Buržuazinė pasaulėžiūra reiškėsi pozityvizmu, neoromantizmu ir kitomis to meto buržuazinėmis idėjinėmis srovėmis. Dėl to ir vėl kyla abejonė, ar galima XIX a. antrosios pusės lietuvių visuomeninius veikėjus J. Adomaitį, S. Matulaitį, J. Biliūną, J. Mačį, J. Šliupą ir kt. laikyti šviečiamosios pasaulėžiūros atstovais arba bent veikiančiais tos idėjinės krypties įtakoje vien todėl, kad jie siekė šviesti liaudį. Liaudies švietimo principą plačiausiai yra propagavę ir propaguoja, be to, plačiausiai pertvarkymus šioje srityje yra atlikę marksistai. Tarybų Sąjungoje ir socialistinėse šalyse įvykdyta kultūrinė revoliucija, įgyvendintas visuotinis švietimas. Autoriaus nuolat pabrėžiama kova prieš carizmą taip pat nėra pakankamas argumentas švietėjiškai idėinei krypti ir švietėjų veiklai XIX a. antroje pusėje pagrįsti. Pirmasis buržuazinio pobūdžio sukilimas Lietuvoje, kaip rodo tarybinė istoriografija, buvo 1863 m. sukilimas. V. Džakovas, I. Kostiuška ir I. Mileris tiesiog rašo: „1863 metų sukilimas buvo buržuazinė revoliucija, kurioje plačiuju liaudies masių antifeodaline kova susipynė su lenkų nacionaliniu išsivadavimo judėjimu ir lietuvių, baltarusių bei ukrainiečių tautų išsivadavimo kova“¹.

¹ В. А. Дьяков, И. И. Костюшко, И. С. Миллер, Роль крестьянства в восстании 1863—1864 гг., Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г., Вильнюс, 1964 (1965), p. 24.

Kelia abejonių taip pat XIX a. viduryje B. Genzelio išskirti vadinamieji katalikiškieji švietėjai. Jų veikloje būta tam tikrų švietimo elementų: jie siekė mokyti liaudį skaityti, kad ši galėtų naudotis maldaknygėmis. Tačiau jokių pažangių bruožų ar švietėjiškos pasaulėžiūros elementų čia nėra. M. Valančiaus literatūriniame palikime, į kurį autorius, gaila, mažai kreipė dėmesio, yra veikalų, turinčių nemažą liaudiškumo, etnografijos elementų, tokių minčių ir vaizdų, kurie sukurti, veikiant švietėjiškai pasaulėžiūrai. Tai ir „Palangos Juzė“, ir „Žemaičių vyskupystė“, ir kiti literatūriniai bei istoriniai darbai.

Knyga sužadina daug naujų minčių ir jau dėl to yra vertinga. Reikšmingos jos pastangos nušviesti konkretų atskirų veikėjų požiūrį į valstybę, visuomeninę santvarką, ekonominius santykius, taip pat jų estetines pažiūras. Nors autorius, sudaręs tam tikrą schemą, siekė beveik visą to meto visuomeninį judėjimą pajungti švietėjiškai pasaulėžiūrai, tačiau, analizuodamas konkrečių veikėjų pažiūras ir visuomeninių judėjimų idėjinę kryptį, ieškodamas jų ištakų, jis atskleidė ryšius su kitų kraštų filosofų mintimis, jas gvildeno, ir tai parodė, jog lietuvių autoriams turėjo įtakos ne tik S. Monteskjė, D. Didro ir Z. Ruso, I. Kantas ir T. Hobsas, bet ir K. Marksas bei F. Engelsas.

B. Genzelio knyga įdomi konkrečios medžiagos, faktų gausumu. Joje pateikta XIX a. visuomeninių pažiūrų analizė padės istorikams išaiškinti sudėtingus to meto visuomeninių santykių klausimus. Knyga parašyta sklandžiai ir raiškiai, todėl ją gali naudotis ne tik mokslininkai, bet ir kiti skaitytojai. Šis B. Genzelio darbas turi didelę pažintinę reikšmę.

Aldona Gaigalaitė

А. П. Ефременко, Аграрные преобразования и начало социалистического строительства в литовской деревне в 1940—1941 годах, Вильнюс, 1972, 264 р., 700 egz. (Институт истории АН Литовской ССР)

Istorijos instituto vyr. moksl. bendr. ist. m. k. A. Jefremenka parašė knygą, skirtą agrariniams pertvarkymams ir socializmo statybos pradžiai Tarybų Lietuvos kaime 1940—1941 m. Šį klausimą lietuvių grupė autorių, nagrinėjusių socialistinį žemės ūkio pertvarkymą respublikoje, tačiau atskiros monografijos, kurioje būtų išsamiai nušviesta tarybinės vyriausybės ir Komunistų partijos agrarinė politika prieškariniais metais, nebuvo.

Knygos įvade autorius aptarė istorikų atliktą darbą šia tema, suformulavo savo tyrinėjimo tikslą: konkrečiai išnagrinėti tarybinės žemės reformos prielaidas, jos eigą ir pobūdį, tarybinių ūkių steigimą, Tarybų valdžios ekonominę politiką kaime, pirmųjų kolūkių susikūrimą, Lietuvos TSR žemės ūkio vystymo planą 1941 m. ir pavasario sėją.

Monografijoje pateikta dar neskelbtos archyvinės ir statistinės medžiagos, taip pat medžiagos iš to meto spaudos. Autorius išryškina Tarybų valdžios ir Komunistų partijos agrarinės politikos ypatybes, pabrėžia kitose tarybinėse respublikose sukauptos partitės panaudojimo, vykdančią agrarinius pertvarkymus, reikšmę, pateikia naujų samprotavimų, savo teiginius paremdamas apibendrinta faktine medžiaga.

Nagrinėjamo laikotarpio agrarinės politikos tikslas buvo visokeriopai stiprinti darbininkų klasės ir darbo valstiečių sąjungą. Iš šių pozicijų knygoje nagrinėjami visi Tarybų valdžios agrarinės politikos aspektai.

Pirmajame skyriuje apžvelgiama žemės ūkio padėtis, jo vystymosi kryptys buržuazinėje Lietuvoje. Autorius daro išvadą, kad tuo metu Lietuvoje viešpatavo kapitalistinis žemės ūkis, kuriame vyko klasių kova tarp kapitalistinio tipo dvarininkų bei buožių ir didžiosios kaimo gyventojų daugumos — darbo valstiečių. Šioje kovoje formavosi darbininkų ir darbo valstiečių sąjunga prieš kapitalistinį išnaudojimą ir buržuazinę politinę santvarką. Šiame skyriuje A. Jefremenka kritikuoja A. Butkutės-Rameliėnės knygoje „Lietuvos Komunistų partijos kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje (1940—1941 m.)“ (Vilnius, 1958) iškeltą teiginį, kad buržuazinė žemės reforma sustiprino dvarininkų žemėvaldą, tačiau nenurodo kitų autorių darbų, kuriuose iš dalies buvo

teigiama, kad buržuazinėje Lietuvoje viešpatavo kapitalistinis žemės ūkis. Iš tokių darbų pirmiausia reikėtų paminėti M. Gregorausko monografiją „Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960 m.“ (Vilnius, 1960).

Rašydamas apie Tarybų valdžios atkūrimą ir Liaudies seimo darbą, autorius įvairiapusis išnagrinėjo „Deklaraciją dėl žemės“, pabrėžė žemės nacionalizavimo reikšmę, apribojant kapitalistinius gamybinius santykius žemės ūkyje. Remdamasis teiginiu, kad respublikoje egzistavo kapitalistinė žemėvalda, autorius nurodė, jog darbo valstiečiai nekėlė reikalavimų nacionalizuoti žemę, jų nebuvo nė Darbo sąjungos rinkiminėje platformoje. Tuo tarpu į „Deklaraciją dėl žemės“ buvo įtrauktas straipsnis apie žemės nacionalizavimą. Vertinant šį straipsnį iš istorinės perspektyvos, t. y. atsižvelgus į kitų valstybių patirtį, pereinant iš kapitalizmo į socializmą, reikėtų pabrėžti, jog, Lietuvai įstojus į Tarybų Sąjungą, nacionalizuoti žemę pasidarė būtina, nes vienoje valstybėje negalėjo egzistuoti dvi žemės nuosavybės formos.

Stambiausią skyrių A. Jefremenka skiria žemės reformai. Konkrečiai išnagrinėti įstatyminiai aktai, žemės komisijos sudarymo eiga, pateikiama lentelė apie valsčių žemės komisijų socialinę sudėtį, dvarų komisarus. Labai detalai perteiktas valstybinio žemės fondo sudarymo procesas. Daug įdomios medžiagos yra apie žemės skirstymą; atskirai aptartas Vilniaus kraštas, kuris tik neseniai buvo įjėjęs į Lietuvos sudėtį. Lentelėje apie žemės fondo paskirstymą duomenys duodami apskritimis. Pateikiami duomenys apie žemę, perduotą įvairioms valstiečių grupėms, tačiau, nuorodoje paminėjus leidinį „LTSR liaudies ūkio plano įvykdymo pagrindiniai rodikliai“, neišvardijami anksčiau apie tai rašusių autorių darbai, kuriuose tokie duomenys taip pat buvo skelbti. Autorius patikslino žinias apie konfiskuoto kilnojamojo ir nekilnojamojo turto paskirstymą. Knygoje pažymėti ir paaiškinti žemės reformos metu atsiradę sunkumai, parodyta, kaip buvo atitaisomos padarytos klaidos.

Siame skyriuje, taip pat išvadose darbo pabaigoje rašoma apie reformos pobūdį, mėginama ją palyginti su vykdytu žemės dekretu Tarybų Rusijoje po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pergalės. Norėtume pažymėti, kad autoriaus samprotavimai apie lygiavinį žemės valdymą (p. 100, 101, 237) nevykę. Juk lygiavinis žemės valdymas ir valstiečių bendruomeninis žemės valdymas Rusijoje buvo ne pažangus reiškinys, o atgyvenos, stabdžiusios kapitalizmo vystymąsi žemės ūkyje; pagaliau ir pats autorius remiasi teze, kad buržuazinėje Lietuvoje vyravo kapitalistinė žemėvalda.

Kitas principinis klausimas, nagrinėjamas minėtajame skyriuje, yra tarybinės žemės reformos pobūdis ir jos pasekmės. Visiškai sulikus su samprotavimais, kad 1940—1941 m. žemės reforma apribojo kapitalistinę žemėvaldą, vis tiek negalima pripažinti, kad ji buvo pilna prasme antikapitalistinė, nes ir po reformos išliko smulkiaprekinis valstiečių ūkis. Nusakydamas reformos pobūdį, autorius kritikuoja tuos darbus, kuriuose ji vadinama buržuazine demokratine, ir teigia, kad tai socialistinio pobūdžio reforma. Pritarus, kad reforma nebuvo nukreipta prieš tuo metu jau neegzistavusią dvarininkų žemėvaldą ir kad ji sudarė prielaidas socialistiniams pertvarkymams žemės ūkyje, vargu ar tikslinga laikyti ją socialistine. Juk, ją įvykdžius, ir toliau liko smulkus valstiečių ūkis, paremtas privacia gamybos priemonių nuosavybe, nesukūrė socialistinis žemės ūkis, prie kurio atvedė tik kolektyvizavimas.

Specialus skyrius skirtas tarybinių ūkių steigimui. Pateikta medžiaga padeda susidaryti gana detalų vaizdą, kaip buvo organizuojami tarybiniai ūkiai, kaip jie buvo ap rūpinami žemės ūkio technika, ryškiai atskleidžiama tarybinių tautų materialinė bei techninė pagalba Tarybų Lietuvos žemės ūkiui. Autorius patikslino tarybinių ūkių skaičių, nusakė jiems iškeltus uždavinius. Knygoje konkrečiai parodyta, kokią pagalbą teikė tarybiniai ūkiai aplinkiniams darbo valstiečiams, skatindami juos domėtis socialistine žemėvalda. Vietoj vartojamų dviejų terminų — tarybiniai ūkiai ir valstybiniai ūkiai — reikėtų vartoti vieną, nes mūsų dienomis jie turi ne vieną autoriaus vartotąją, o dvi skirtingas reikšmes.

Detaliai išnagrinėta Tarybų valdžios ekonominė politika kaime. Iškeltas mokesčių ir privalomųjų pristatymų vaidmuo, apribojant išnaudotojus, aiškinami žemės nuomos bei samdomosios darbo jėgos panaudojimo principai. Labai ryškiai parodytos darbo valstiečių interesų gynimo ir buožių išnaudotojiškų siekių apribojimo tendencijos. Pa-

teikiami duomenys apie darbo valstiečiams suteiktus kreditus. Kalbama apie žemės ūkio specialistų paruošimą, siekiamą didinti šį tarybinės inteligentijos būrį. Autorius mini kontraktaciją, tačiau šios priemonės nesusiaja su prielaidų socialistinei žemėvaldai paruošimu, o iš tikrųjų Tarybų Sąjungos ištisinio kolektyvizavimo išvakarėse kontraktacija buvo veiksmingas svertas, padedantis įtraukti darbo valstiečius į socialistinę žemėvaldą.

Autorius parodė, kaip buvo pertvarkoma buržuazinė žemės kooperacija, ypač detalai išnagrinėjo vartotojų kooperaciją.

Analizuodamas kaimo gyventojų pažiūrą į Tarybų valdžią, autorius padarė pagrįstą išvadą, kad kaimo varguomenė ir vidutiniai valstiečiai rėmė jos agrarinę politiką.

Skyriuje, skirtame MTS ir MANP organizavimui bei veiklai, parodytas jų kūrimas, kadrių parinkimas, jiems išskelti uždaviniai, pabrėžta darbo valstiečiams suteikta materialinė techninė pagalba, darbo sunkumai ir perspektyvos.

Labai detalai A. Jefremenka išgvilveno kolūkių kūrimosi klausimą. Autorius surinko ir paskelbė naujos medžiagos apie kolūkius, jų veiklą, pažymėjo, kad kolūkių susikūrimo iniciatyva kilo darbo valstiečių masėse.

Paskutiniame knygos skyriuje pateiktas žemės ūkio vystymo planas 1941 m., nušviesti pavasario sėjos darbai. Parodyta, kaip Tarybų Lietuvos kaime sklido socialistiniai darbo metodai, kurių iniciatoriais buvo MTS darbininkai, valstiečių pastangos įvykdyti jiems išskeltus uždavinius.

A. Jefremenkos monografija skirta neilgam, bet labai reikšmingam istoriniam laikotarpiui, nes kaip tik tuo metu buvo formuojama ir vykdoma Tarybų Lietuvos vyriausybės ir Komunistų partijos politika, mobilizavusi lietuvių tautą pereiti iš kapitalizmo į socializmą, kaip tik tada atsiskleidė visų tarybinių tautų istorinio patyrimo ir draugiško bedradarbiavimo esmė. Knygoje sukaupta ir apibendrinta medžiaga yra svarus įnašas į tarybinę Lietuvos istoriografiją.

Regina Krutulytė

М. Я. Грынблат, Беларуская этнаграфія і фалькларыстыка, Бібліяграфічны паказальнік (1945—1970), Выдавецтва «Навука і тэхніка», Мінск, 1972, 387 р., 1000 экз. (Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору)

Prieš kurį laiką pasirodė TSRS MA Etnografijos instituto leidinių bibliografija¹. Neseniai sulaukėme baltarusių etnografijos ir folkloristikos bibliografijos. Jos autorius — Baltarusijos TSR MA Menotyros, etnografijos ir folkloro instituto vyr. moksl. bendr. Michailas Grinblatas. Dviejų puslapių pratarmėje sudarytojas rašo apie bibliografijų reikšmę, pateikia žinių apie kitų autorių ankstesnes baltarusių etnografinės ir tautosakinės literatūros bibliografijas (jos pasirodė 1927 ir 1964 metais), aptaria savosios bibliografijos apimtį ir šaltinius.

Šis leidinys pirmas tokios apimties baltarusių tautotybinės literatūros bibliografijų istorijoje: jame užfiksuotos 5373 pozicijos. Tokia bibliografijos apimtis susidarė, įjungus į ją giminingų mokslų (archeologijos, istorijos, antropologijos, geografijos, demografijos, kalbotyros ir kt.) tyrinėjimus, turinčius ryšį su baltarusių tautyra. Įtraukti ir kaimyninių tautų (rusų, ukrainiečių, lietuvių, latvių, lenkų) tyrinėjimai, kuriuose yra artimos ar bendros medžiagos su baltarusių liaudies kultūra. Laikraščių straipsniai į šią bibliografiją nedėti, išimtį sudaro tik du laikraščiai: Minske leidžiamas „Літаратура і мастацтва“ ir Bialystoke — „Ніва“.

Bibliografinė medžiaga suskirstyta į 16 skyrių, turinčių tokius pavadinimus: 1) istoriografija, 2) bendrosios žinios apie Baltarusiją ir baltarusius, 3) baltarusių entogenezės klausimai, 4) ūkinė veikla ir medžiaginė kultūra, 5) visuomeninė, ūkinė ir šeimos

¹ О. В. Бунакова, Р. В. Каменецкая, Библиография трудов Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, 1902—1962, Ленинград, 1967.

buitis, 6) mitologija, liaudies tikėjimai, religiniai santykiai, ateizmas, liaudies žinija, 7) liaudies ir taikomasis menas, 8) žodinė poetinė kūryba, 9) atskiri žanrai, 10) tarybinio laikotarpio tautosaka, 11) tautosakiniai ryšiai, 12) tautosaka ir literatūra, 13) baltarusių tautosakos literatūrinis apdorojimas ir vertimai į kitas kalbas, 14) muzikinis folkloras, 15) baltarusių liaudies šokiai, 16) liaudies teatras. Visi šie skyriai, išskyrus 11-tą ir 16-tą, suskirstyti į poskyrius. Pavyzdžiui, 4-tas skyrius turi tokius poskyrius: 1) bendrieji tyrinėjimai, 2) žemės ūkis, 3) verslai ir amatai, 4) gyvenvietės, namai, sodybos, 5) drabužiai, apavas, papuošalai, 6) maistas, 7) keliai ir transportas. Kai kurie šių poskyrių turi dar smulkesnį skirstymą pagal darbų ar daiktų rūšis.

Jei aprašomo darbo pavadinimas aiškiai nenusako jo turinio, duodama trumpa anotacija. Recenzijos pateikiamos aprašomų leidinių pabaigoje. Pažymėtinas sudarytojo stropumas ir atidumas: sudėtos visos žinomos recenzijos, nežiūrint kurio krašto ar žemumo leidiniuose jos buvo paskelbtos.

Nors autorius sudėjo medžiagą ir iš kaimyninių kraštų (net ir bendro pobūdžio populiarių žurnalų), tačiau vienas kitas dalykas liko nepastebėtas. Pvz., bibliografijų poskyryje įdėta lietuvių etnografijos bibliografija, paskelbta žurnale „Советская этнография“ (1965), tačiau liko nepastebėtos kitos dvi: viena jų buvo paskelbta Aukštųjų mokyklų mokslo darbų „Istorijos“ IV tome (1964), kita knygoje „Lietuvos TSR istorijos bibliografija, 1940—1965“ (1969). Pateikiant lietuviškus dalykus, neišvengta korektūros klaidų. Liko nepastebėtas ir vienas kitas pačių baltarusių darbas. Nerandame turiningos ir įdomios, gausiai iliustruotos Torunėje gyvenančio baltarusių etnografo M. Peciukevičiaus studijos apie Sokulkos apskrities (Bialystoko vaivadija) baltarusių medžiaginę kultūrą². (Beje, šis darbas teikia palyginamosios medžiagos ir lietuvių etnografijai.) Baltarusių kalbos ir jos dialektų poskyryje pasigendame L. Ramaniuko straipsnio apie lenkų ir baltarusių leksikos ryšių istoriją³.

Bibliografijos gale pateikiama leidinių, institucijų santrumpų sąrašas, vardų rodyklė.

Susipažinę su šia bibliografija, kuo geriausiai matome, kokiomis liaudies kultūros sritimis baltarusių etnografai, tautosakininkai ir kitų sričių kultūros bei meno darbuotojai daugiausia domėjosi. Tai akivaizdžiai parodo atskirų sričių darbų skaičius. Istoriofografija turi užfiksuotas 1229 pozicijas, bendrosios žinios apie Baltarusiją ir baltarusius — 313, etnogenezę — 322 (šiuo klausimu nemaža rašyta recenzuojamos bibliografijos autoriaus), verslams ir medžiaginei kultūrai — 464, visuomeninei, ūkinei ir šeimoms buičiai — 269, tikėjimams ir žinijai — 261, liaudies ir taikomajai dailei — 299 (be reikalo į šį skyrių sudėta straipsnių apie fabrių gamybos stiklo ir fajanso gaminius, nes tai nėra etnografijos sritis), tautosakai — 1103, muzikiniam folklorui — 952, liaudies šokiams — 97, liaudies teatrui — 64.

Ši M. Grinblato bibliografija didžiai naudinga ne tik baltarusių, bet ir jų kaimynų tautotyrininkams, ypač besidomintiems tautų kultūrinių kontaktų klausimais.

Vacys Milius

Naujaisi 1863 m. sukilimo istorijos tyrinėjimai

1863—1864 m. sukilimo Lietuvoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje šimtosios metinės paskatino istorikus labiau susidomėti šia tema. Išėjo šaltinių publikacijos, monografijos, straipsniai, kurie davė medžiagos naujoms mintims ir apibendrinimams. 1863 m. sukilimo istorija sėkmingai tebetyrinėjama ir dabar. Rusijos ir Lenkijos tautų socialinė, ekonominė, visuomeninė bei politinė raida XIX a. antrojoje pusėje priklausė nuo sukilimo pobūdžio bei varomųjų jėgų, jo istorinio poveikio liaudies masėms.

² М. Пецюкевич, Матэрыяльная культура Сокольскага павета, Навуковы зборнік, Беласток, 1964, р. 215—260.

³ Л. Раманюк, Да гісторыі польска-беларускіх лексічных узаемасувязей, тэатр, р. 216—277.

Bendromis jėgomis šiuos klausimus sėkmingai tyrinėja tarybiniai ir lenkų istorikai. Svarbu, kad, be mūsų respublikos mokslininkų, šioje srityje darbuojasi ir kitų šalies mokslo centrų atstovai. Į kai kurias naujausias broliškų respublikų istorikų publikacijas čia ir norėtume atkreipti dėmesį.

1863—1864 m. sukilimas Lietuvoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje kilo tuo metu, kai pasibaigė bendroji 1859—1861 m. revoliucinė situacija Rusijoje. Maskvos istorikas I. Mileris, laikydamas (kaip ir Lietuvos istorikai), kad revoliucinė situacija Lietuvoje buvo Rusijos bendrosios revoliucinės situacijos dalis, viename iš savo naujausių darbų¹ skelbia „atskiros“ revoliucinės situacijos sąvoką.

„Atskira“ revoliucinė situacija, I. Milerio nuomone, susidaro daugianacionalinių valstybių nacionaliniuose rajonuose ir turi savo ypatybių, kurios pasireiškia: 1) „ypatinga“ „atskiros“ revoliucinės situacijos baigtimi—revoliucinis sprogdimas gali kilti nepriklausomai nuo revoliucinės situacijos visoje valstybėje; 2) „atskiros“ revoliucinės situacijos „nesinchronizmu“—ji gali pasireikšti ankščiau (kaip 1846 m. lenkiškose Prūsijos ir Austrijos žemėse) arba vėliau (kaip Lenkijos Karalystėje 1861—1863 m.), negu bendroji revoliucinė situacija.

„Atskiros“ revoliucinės situacijos pavėlavimas, pažymi autorius, dar nereiškia, kad ji pasmerkta vilktis iš paskos—prasisėdusi vėliau už bendrąją, ji gali stiprėti ir tada, kai bendroji situacija jau atslūgsta (p. 114).

Turėdamas galvoje savitą klasinių jėgų pasiskirstymą Lietuvoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje septintojo dešimtmečio pradžioje, I. Mileris laiko, kad „atskirai“ revoliucinei situacijai būdinga specifinė „viršūnių“ krizė (p. 115), kurią ne visuomet galima sutapatinti su visos valstybės valdanciosios klasės krize. Autoriaus mintį čia reiktų suprasti taip: privilegijuotų sluoksnių pozicija 1863 m. sukilimo išvakarėse ir paties sukilimo metu nebuvo vienoda. Tačiau vadinamosios „baltųjų“ partijos (Lietuvoje taip pat) istorija iširta nepakankamai, dažnai neatsižvelgiant į specifinius vietinės bajorijos santykius su caro vyriausybe.

Naujas V. Djakovo darbas apie lenkų revoliucinį demokratą Piotrą Scegeną (Sciegienny)², atrodytu, nėra tiesiog susijęs su 1863 m. sukilimo Lietuvoje problematika. Tačiau iš tikrųjų ryšio čia esama. Šios slaptos valstiečių organizacijos Lenkijos Karalystės pietinėje dalyje XIX a. penktajame dešimtmetyje vadovas savo sukilimo plane atsižvelgė ir į Lietuvos revoliucines galimybes; ištrėmime jis buvo susitikęs su Lietuvos revoliucinio judėjimo veikėjais Pranu ir Aleksandru Dalevskiais. Dar svarbiau tai, kad Scegeno politinės pažiūros turi daug bendra su įžymių 1863 m. sukilimo Lietuvoje vadovų A. Mackevičiaus ir K. Kalinausko pažiūromis bei praktine veikla. Beatodairiškas reikalavimas luomų lygybės ir žemės valstiečiams, priešškumas dvarininkams, įsitikinimas revoliucinės tautų sąjungos reikalingumu—šie Scegeno programos bruožai sieja ją su A. Mackevičiaus ir K. Kalinausko programa, konkrečiais 1863 m. Lietuvos ir Baltarusijos revoliucinės vadovybės dokumentais (p. 184).

Principinę reikšmę turi taip pat V. Djakovo mintis, kad Scegeno programa siekė likviduoti dvarininkų žemėvaldą. „Scegenas tiesiogiai nereikalavo išdalyti dvarų žemių,—rašo autorius.—Tačiau jo siulomoje idealios visuomenės struktūroje nėra vietos nei dvarininkams, nei dvarininkų žemėvaldai“ (p. 158). Lenkų revoliucionieriaus planas apdalyti valstiečius žeme, sukilimui laimėjus, „neturi jokios prasmės, jei neišdalijamos dvarininkų ir valstybės žemės“ (p. 159).

Tarybiniai istorikai, remdamiesi šaltiniais, įtikinamai įrodo K. Kalinausko, A. Mackevičiaus ir kitų liaudies masių atstovų 1863 m. sukilimo programos revoliucinį demokratizmą. A. Mackevičiaus žodžiai apie „pilietinių teisių pripažinimą ir nemokamą žemės suteikimą“, K. Kalinausko raginimas valstiečiams kovoti dėl tokios laisvės, „kokią mes patys, muzikai, sau įvesime“, visa šių sukilimo vadovų revoliuciniu demokratizmu

¹ И. С. Миллер, О некоторых вопросах, связанных с понятием «революционной ситуации», Проблемы истории общественного движения в историографии. К 70-летию академика Милицы Васильевны Нечкиной, М., 1971, р. 110—116.

² В. А. Дьяков, Революционная деятельность и мировоззрение Петра Сцега (1801—1890), М., 1972.

alsuojanti veikla reiškė siekimą įvykdyti radikalius agrarinius pertvarkymus, nors dvarininkų žemėvaldos likvidavimo tezės čia nerasime.

Scegenas sukilimo sąjungininkų ir pakeleivių klausimą sprendė taip pat, kaip K. Kalinauskas ir A. Mackevičius. Lenkų revoliucionierius skirstė bajorus į „gerus“ ir „blogus“ — ponus pagal jų požiūrį į sukilimą ir liaudies mases. Kaip ir Lietuvos bei Baltarusijos revoliucionieriai, Scegenas stėjo „už nacionalinę vienybę, tačiau tokią, kuri rėmėsi demokratiniiais principais ir nuosekliu darbo žmonių interesų gynimu“ (p. 172).

Zinoma, Scegeno pažiūrų bei veiklos negalima mechaniškai sutapatinti su 1863 m. sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje veikėjų programa, nes čia sukilimas turėjo savo specifiką. Beje, Scegeno pažiūros gana pilnai atsispindėjo raštuose, parašytuose prieš suėmimą ir ištrėmimą, o apie K. Kalinausko ir A. Mackevičiaus pažiūras galime spręsti iš žymiai siauresnių šaltinių. Svarbiausia, kad XIX a. vidurio lenkų, lietuvių ir baltarusių radikaliųjų veikėjų pasaulėžiūra buvo veikiamą revoliucinių demokratiųjų idėjų ir išreikškė valstiečių kovos „už žemę ir laisvę“ siekimus.

Baltarusijos istorikė S. Baikova straipsnyje „Apie 1863 m. sukilimo Baltarusijoje varomąsias jėgas“³ siekia nustatyti savo krašto sukilėlių socialinę sudėtį iš caro valdžios 1863—1864 m. teismui atiduotų asmenų sąrašų — „alfabetų“. Teisingai pažymėjusi, kad oficialūs duomenys nepilni (neapima paleistųjų laiduotiniai, žuvusiųjų, pasislėpusiųjų ir t. t.), S. Baikova iš „alfabetų“ nustatė, jog „demokratiniai inteligentijos sluoksniai kartu su valstiečiais, bežeme ir mažazeme šlėkta, vienkiemininkais ir amatininkais sudarė daugiau kaip 47% visų prie sukilimo Baltarusijoje prisidėjusių asmenų“ (p. 234).

1863—1864 m. sukilimo dalyvių sudėties sociologinio tyrinėjimo metodo, gaila, neįvertina Lietuvos istorikai, nors S. Baikovos, taip pat V. Džakovo, I. Milerio, L. Obušenkovos, Z. Talvirskajos darbų pavyzdys sektinas. Šis metodas, tiesa, turi taip pat didelį trūkumą — užregistruotų asmenų sudėčiai padarė įtakos ir 1863—1864 m. baudžiamoji carizmo politika Lietuvoje bei Baltarusijoje. Kaip mums atrodo, lentelių duomenys apie kvostus ir teistus asmenis turėtų būti palyginti su atskirų sukilėlių būrių sudėtimi. Karinio tardymo ir teismų bylos, grįžusių iš būrių ir atiduotų laiduotiniai asmenų sąrašai, pristavų pranešimai apie „išėjusius į maištą“ įgalina nustatyti sukilėlių luominę ir turtinę padėtį, gyvenamąją vietą, o kartais net dalyvavimo sukilime motyvus. Iš atskirų būrių sudėties galima būtų nustatyti, kas ėjo, sakysim, paskui E. Liudkevičių, T. Kušleiką, L. Narbutą, D. Maleckį.

Tokia svarbi tema, kaip 1863 m. sukilimas, jo ypatybės Lietuvoje, tyrinėjama kas kart vis plačiau ir nuodugniau.

Vladislovas Bikuličius

Studia Zródloznawcze (Commentationes), t. I—XVII, Warszawa—Poznań, 1957—1972.

Istorikams būdinga ne tik kritiškai peržvelgti ankstyvesnę istoriografiją, bet ir nuolat gerinti mokslinio darbo metodiką — tobulinti senus ir taikyti naujus metodus bei priemones, pasinaudoti kitų mokslų, netgi tiksliausių, pasiekimais. Matyt, ketinant patobulinti ir sumoderninti šiuolaikinio istoriko tyrinėjimų laboratoriją, ir pasirodė Lenkijos istorikų leidinys „Šaltinotyros¹ studijos“.

³ С. М. Байкова, О движущих силах восстания 1863 г. на территории Белоруссии, Историко-социологические исследования (на материалах славянских стран), М., 1970, p. 222—253.

¹ Šis terminas — naujadaras. Mūsų mokslinėje literatūroje lenkiškas terminas *źródłoznawstwo* (rus. *источниковедение*, ukr. *джерелознавство*) paprastai verčiamas „šaltinių mokslu“. Dvižodinė šio termino sandara nėra paranki ir neleidžia sudaryti kitų išvėstinių formų. Tuo tarpu iš *šaltinotyros* galima išvesti ir *šaltinotyris*, ir *šaltinotyryninkas*. Taigi sudarytas pagal lietuvių kalbos reikalavimus terminas *šaltinotyra* yra patogesnis ir lankstesnis. Tai, matyt, ir turėtų nulemti jo vartoseną mūsųose.

„Studijos“ yra tęstinis leidinys, skirtas Lenkijos bei visuotinės istorijos pagalbiniam mokslams ir šaltinotyrai. Paprastai per metus išleidžiama po vieną tomą, tik 1958 ir 1971 m. išėjo po du tomus, o 1970 m.— nė vieno. Leidinio tiražas ir apimtis nėra pastovūs ir, matyt, priklauso nuo redakcijoje susikaupusios medžiagos bei paklausos. Pastaraisiais metais nusistovėjo apie 40 sp. l. apimtis; tiražas — apie 500 egz. Leidinys yra didelio formato, pasižymi šriftų įvairumu, skoningu apipavidalinimu, jam parinktas geras popierius.

„Studijose“ dedama medžiaga sugrupuota į 5 pastovius skyrius: 1. Straipsniai ir tyrinėjimai (Artykuly i rozprawy); 2. Diskusijos ir apžvalgos (Dyskusje i przeglądy); 3. Recenzijos (Recenzje); 4. Kritinės anotacijos ir ataskaitos (Zapiski krytyczne i sprawozdania); 5. Pranešimai (Komunikaty). Be to, kai kurie tomai dar turi papildomus skyrius: III tomas — publikacijų (Inedita), V — perspausdinių, XIII — įvairenybių (Miscellanea), XIV — nekrologų (In memoriam). Leidinyje išspausdinta labai daug vertingos ir įvairios medžiagos. Vien straipsnių, diskusijų ir apžvalgų paskelbta beveik 200. Rašinyje neįmanoma apžvelgti ir įvertinti visos „Studijose“ paskelbtos medžiagos, todėl apsiribosime tik svarbesnių klausimų bei liuanikos aptarimu.

Kaip rodo pats leidinio pavadinimas, „Studijose“ daug dėmesio skiriama šaltinotyrai. Čia gyvai diskutuojama teorinės ir konkrečiosios šaltinotyros klausimais. Jau pirmame leidinio tome G. Labuda paskelbė didelę studiją apie naują istorijos šaltinių sistematiką ir interpretavimą. Istorijos šaltinių autorių traktuoja kaip istorinį reiškinį, kuriame paprastai vyrauja arba fiziniai (daiktiniai), arba psichiniai, arba socialiniai elementai („kvantai“). Priklausomai nuo to, kokie elementai vyrauja, šaltiniai gali būti suskirstyti į tris kategorijas: ergotechninius, sociotechninius ir psichotechninius.

G. Labudos pasiūlytą naują šaltinių klasifikaciją kritiškai įvertino J. Giedyminas (III, 1958, p. 185—197; čia ir toliau romėniškais skaitmenimis skliausteliuose nurodomi aptariamų „Studijų“ tomai), kuris teorinės šaltinotyros problemoms paskyrė dar tris darbus (II, VII, VIII). Viena iš gausiausių — statistinių — šaltinių grupė nagrinėjama S. Borovskio darbuose (IX, X, XII). Apibūdindamas statistinius šaltinius kaip masinį reiškinį, autorius aiškina jų kilmę ir sąvoką, pateikia klasifikaciją, nustato jų vietą kitų istorijos šaltinių tarpe ir analizuoja vertinimo kriterijus.

Naujausių laikų istorijos šaltiniai vertinami Č. Madaičyko (XVII, 1972), o arabų ir hebrajų šaltinius, teikiančius žinių apie ankstyvojo feodalizmo slavus, analizuoja T. Levickis (III, p. 61—101). Kaip šaltinotyros objektai, analizės ir įvertinimo susilaukė taip pat memuarai, notariniai aktai, ginkluotės paminklai ir net poezija. Leidinyje plačiai aptartos ir tarybinės šaltinotyros problemos (I, IV).

Šaltinotyros pažanga ir pasiekimai daug priklauso nuo šaltinių leidybos (edytorstwo). Todėl „Studijose“ šaltinių leidybos klausimai užima palyginti daug vietos. Lenkijos istoriografinių šaltinių leidybos pasiekimus ir uždavinius plačiame Europos fone išnagrinėjo B. Kiurbisuvna (I, 1957, p. 53—87), memuarų leidybą — Č. Blochas (IX, 1964, p. 117—136), o naujųjų laikų šaltinių leidybą — A. Sucheni-Grabovska (VII, 1962, p. 125—134). Be to, leidinyje išspausdinti instrukcijų įvairių laikotarpių šaltiniams skelbti projektai, kuriuos paruošė žinomi specialistai. Reikšmingesnės šaltinių publikacijos ir jų serijos kritiškai įvertintos išsamiose B. Kiurbisuvnos, G. Labudos, M. Biskupo, S. Kienievičiaus ir kitų apžvalgose.

Pagalbinių istorijos mokslų vaidmenį šių dienų reikalavimų šviesoje apibūdino I. Ichnatovičius (VIII, 1963, p. 1—14). Ypatingą dėmesį jis atkreipė į šaltinių rinkimą bei skelbimą ir jų mokslinę kritiką. Išaiškinant šaltinius, pabrėžiama istorijos bibliografijų, rankraščių katalogų ir kitų informacijos apie šaltinius priemonių svarba.

Iš pagalbinių istorijos mokslų bene daugiausia dėmesio „Studijose“ susilaukė diplomatika, tyrinėjanti dokumentų turinį ir formą. M. Bielinskio ir Z. Budkovos darbuose (XIV, 1969) išdėstyta XII—XV a. Lenkijos dokumentų tyrinėjimo bei skelbimo programa ir išspausdinti repertorinių kortelių nurodyto laikotarpio dokumentams registruoti pavyzdžiai. A. Gonsiorovskio, K. Jasinskio, K. Malečinskio, E. Vnsiovskio ir kitų tyrinėjimai skirti seniausių Lenkijos dokumentų analizei. Šiuose darbuose kartu skelbiami in extenso tyrinėtų dokumentų tekstai arba regestos. Nemaža autorių (J. Bielecka, M. Bielinska, I. Sulkovska, S. Sacherska ir kt.) nagrinėja Lenkijos kanceliari-

jas: pirmosios kanceliarijos atsiradimą, atskirų sričių, valdovų ir pilies kanceliarijas, jų struktūrą bei funkcijas, užtikrinant normalų dokumentų funkcionavimą.

Daug kukliau „Studijose“ atstovaujami kiti pagalbiniai istorijos mokslai. Heraldikai, sfragistikai, ikonografijai skirta po du tris darbus, chronologijai, pabografijai — vos po vieną, o numizmatika ir metrologija visai nesusilaukė darbų. Kai kurie pagalbiniai istorijos mokslai „Studijose“ išsamiau atsispindėjo vien dėl atskirų tyrinėtojų pastangų. Pavyzdžiui, genealogijos problemas nagrinėja tik K. Jasinskis, išspaudinęs leidinyje keturis straipsnius (III, V, VI, X).

Apžvelgti straipsniai pateikti pirmuose dviejuose „Studijų“ skyriuose. Visi jie turi reziümę, dažniausiai prancūzų arba vokiečių, anglų ir italų kalba. Keliolika straipsnių, daugiausia svetimšalių, parašyta čekų, prancūzų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Ypač pažymėtini Čekoslovakijos istorikų (J. Sebaneko, F. Bartošo, P. Spunaro ir kt.) darbai, supažindinantys su dideliais čekoslovakų pasiekimais, tyrinėjant ir skelbiant senojo laikotarpio dokumentus.

Kovingą „Studijų“ pobūdį nulemia, tur būt, ne tiek diskusijų ir apžvalgų skyrius, susidedantis paprastai iš kelių straipsnių, kiek recenzijos. Dažniausiai jos užima apie ketvirtadalį, o kartais net trečdalį leidinio. Recenzijos yra dvejopos: trečiajame skyriuje — platesnės ir išsamesnės, o ketvirtajame — daugiau kritinių pastabų, anotacijų ir informacijų pobūdžio, nors pasitaiko savo verte prilygstančių pirmosioms.

Daugiausia recenzuojami su Lenkijos istorija susiję arba metodologiniu ir metoduiniu požiūriu svarbūs darbai. Recenzuojamų leidinių geografija labai plati, neretai išeina net už Europos ribų. Tur būt, nesuklysimė pasakę, kad nebuvo nė vieno reikšmingesnio Lenkijos istorijai skirto darbo, kuris „Studijose“ nebūtų susilaukęs recenzentų įvertinimo. Redakcijos suteikiama autoriams galimybė atsakyti į recenzentų padarytus priekaištus užtikrina dalykišką recenzijų toną ir aukštą lygį, o recenzentus verčia būti itin apdairiais. Kritinio-anotacinio pobūdžio recenzijos informuoja apie naujai pasirodžiusius, retesnius arba sunkiau prieinamomis kalbomis paskelbtus darbus, supažindina su jų turiniu ir nusako mokslinę vertę. Girtina, kad recenzuojamų leidinių pavadinimai duodami originalo kalba ir — tai pabrėžtina — be klaidų.

Paskutinį „Studijų“ skyrių sudaro pranešimai, supažindinantys su Lenkijos istorikų šaltinotyros ir pagalbinų istorijos mokslų tyrinėjimais bei ateities planais. Skelbiama medžiaga ir apie Lenkijoje įvykusius tarptautinius kongresus, konferencijas bei simpoziumus, skirtus šių mokslų problemoms. Nušviečiama, kaip Lenkijos istorikai dalyvauja ruošiant svarbius tarptautinius leidinius, kuriems, jie, beje, teikia medžiagos ir apie feodalinę Lietuvą.

Laikantis senų Lenkijos istoriografijos tradicijų, „Studijose“ nemaža vietos skiriama Lietuvos istorijai. Apie tai vaizdžiai kalba jose išspausdinti straipsniai ir ypač gausios recenzijos.

Visų pirma pažymėtinas diskusinis J. Ochmanskio straipsnis apie Bychovco kroniką (XII, 1967, p. 155—163). Jį parašyti paskatino 1966 m. pasirodęs naujas šios kronikos leidimas. Autorius polemizuoja su Bychovco kronikos leidėjo N. Ulaščiko teiginiais kronikos kilmės, sudėties, autoriaus ir kitais esminiais klausimais. J. Ochmanskis įrodinėja, kad kronika yra sudėtingas ir nevienalaikis kelių autorių kūrinys. Dvi pirmosios jos dalys sudarytos Vilniuje, valstybės kanclerio A. Goštauto metais, jo aplinkoje ir įtakoje. Galutinė Bychovco kronikos redakcija, autoriaus nuomone, priskirtina kiek vėlesniam laikotarpiui — apie 1564—1574 m.

Savo išvadas J. Ochmanskis grindžia gilia faktų analize ir kai kuriais naujais duomenimis. Antai, Bychovco kronikos kilmę siedamas su A. Goštauto aplinka, jis atkreipė tyrinėtojų dėmesį į 1525 m. karalienei Bonai Sforcai lotyniškai rašytą kanclerio memorialą, turintį bendrų bruožų su kronika. J. Ochmanskis bandė panaudoti ir kalbos duomenis. Kronikos antroje dalyje pastebėjęs daug polonizmų, jis padarė išvadą, kad šios dalies autorius tikriausiai buvęs lenkiškai mokėjęs lietuvis.

Tačiau gausūs polonizmai visame kronikos tekste, o ne tik antroje dalyje leidžia daryti ir kitą išvadą, būtent: kronikos *nuorašas* yra atsiradęs vėliau, negu XVI a. Jeigu tikėsime T. Narbuto nurodytu vandenženkliais — karosas kartuše su raidėmis GG — ir remsimės E. Laucevičiaus vandenženklų atlasu (Nr. 4189), tai nuorašą turėsime da-

tuoti XVIII a. viduriu. Kai kurių žodžių vartoseną nuoraše (*orenia, jedynodušno* ir kt.), taip pat rašto ypatybės irgi liudija apie jo vėlesnę kilmę. Pagaliau nuoraše tiek daug ukrainizmų (*vira* vietoj *viera*, *čelovik* vietoj *čelovek*, *misto* vietoj *mesto*; *kniažyty*, *vychodyty*, *krypko* ir kt.), kad yra pakankamo pagrindo manyti buvus jį nurašytą Ukrainoje.

J. Ochmanskio straipsnis apie Bychovco kroniką pasifodė beveik tuo pačiu metu su kitų tyrinėtojų — J. Radziševskos, B. Florės, J. Bardacho ir M. Jučo — darbais. Natūralu, kad šių tyrinėtojų nuomonės ne visais klausimais sutapo. Ir ne viena J. Ochmanskio pareikšta mintis dar laukia gilesnio ir visapusiškesnio argumentavimo. Tai skatina toliau tyrinėti šį prieštarinę šaltinį.

Senajai Lietuvos diplomatikai skirti trys brandūs M. Kosmano straipsniai. Pirma- jame (XII, p. 149—153) autorius nagrinėja tariamą Vilniaus miestiečio Hanulo kaip raštininko veiklą. Hipotezę apie Hanulo sekretoriavimą ir vadovavimą Jogailos kanceliarijai 1382—1386 m. Vilniuje jau seniai buvo iškėlęs lenkų istorikas V. Semkovičius. Naujai interpretuodamas to melo dokumentus, M. Kosmanas argumentuotai kritikuoja V. Semkovičiaus hipotezę ir teigia, kad ji nepagrįsta ir turi būti atmesta. Pagoniškosios Lietuvos diplomatika, autoriaus nuomone, ir toliau pasilieka anoniminė, nes didžiųjų kunigaikščių sekretorių vardai tebėra neišaiškinti.

Nors antrasis M. Kosmano straipsnis (XIV, 1969, p. 91—119) skirtas tik didžiojo kunigaikščio Vytauto kanceliarijai, bet Lietuvos diplomatikos klausimai jame nagrinėjami žymiai plačiau. Autorius apžvelgia ankstyvąją Lietuvos dokumento raidą, pateikia diplomatikos periodizaciją ir linkęs manyti, kad iki Krėvos unijos Lietuvos valdovai neturėjo gerai organizuotos kanceliarijos. Ir tik Vytautas, palaikęs nepaprastai plačius kontaktus su Vakarų ir Rytų Europa, organizavo didelę ir veiklią kanceliariją. Remdamasis išlikusiais Vytauto dokumentais, tyrinėtojas atkūrė jo kanceliarijos struktūrą, išnagrinėjo jos veiklą ir personalo darbą.

Vytauto kanceliarijos veiklos produkcija — joje surašyti dokumentai — nagrinėjama trečiajame M. Kosmano straipsnyje (XVI, 1971, p. 139—169). Autorius aptaria dokumento atsiradimą Lietuvoje, išlikusius Vytauto dokumentus klasifikuoja pagal turinį ir kalbą, analizuoja dokumentų formuliarą ir jo raidą. Tyrinėtojas stengiasi būti savarankiškas, operuoja daugiausia gautais dokumentų analizės duomenimis ir nevengia daryti išvadų, priešingų net pripažintų autoritetų nuomonei.

Atrodo, kad pastaruosius du M. Kosmano darbus kiek ap sunkino netiesioginė medžiaga. Nagrinėjant Vytauto laikų diplomatiką, vargu ar reikėjo kalbėti apie ikivytautinį laikotarpį. Tuo tarpu kitus, tiesiogiai susijusius su tema dalykus derėjo pagvildinti kiek plačiau. Antai autorius nurodo tris Vytauto privilegijas Lietuvos žydams, tačiau kurios jų buvo suteiktos žydams, o kurios — karaimams, taip ir liko neišaiškinta. Prabėgom pasakyta ir dėl šių privilegijų autentiškumo.

Nėra abejonės, kad autorius pervertina Krėvos unijos ir apskritai Lenkijos vaidmenį Lietuvos istorijoje. Tiesa, Lietuva keliais šimtmečiais vėliau už Lenkiją priėmė krikščionybę ir pradėjo savintis Vakarų Europos kultūrą. Tačiau tai nereiškia, kad Lenkija buvo vienintelis kelias, kuriuo Lietuvoje plito Europos kultūra. Kokiuose Vakarų Europos universitetuose nuo XIV a. Lietuvos studentai sėmėsi žinių, bene geriausiai parašyta pačių lenkų istorikų. Išlikusios senųjų Lietuvos bibliotekų knygos ir rankraščiai daug pasako, kieno jos buvo rašytos, iš kur ir kada pateko į Lietuvą.

Ne visiškai teisingas autoriaus požiūris į Lenkijos poveikį Lietuvai iš dalies atsi spindėjo, nušviečiant ir atskirus Lietuvos diplomatikos klausimus. Kalbėdamas apie Vytauto privilegijas Lietuvos žydams, M. Kosmanas teigia, kad jų turinys perimtas iš Boleslovo Maldingojo 1264 m. privilegijos Lenkijos žydams. Tuo tarpu specialiai tyrinėjęs Vytauto privilegijas S. Beršadskis buvo tos nuomonės, kad savo turiniu jos artimesnės čekų karaliaus Otokaro 1254 m. privilegijai, negu minėtajai lenkų. Be to, ir Boleslovo Maldingojo privilegija, kaip nurodo S. Beršadskis, nepasižymi originalumu — ji nukopijuota iš ankstyvesnių Vakarų Europos privilegijų. Liudytojų įrašymo Lietuvos dokumentuose taip pat nereikėtų aiškinti lenkų papročiais, nes tokius papročius turėjo bene visos tautos.

Apmaudu, kad Lietuvos diplomatikai skirtuose M. Kosmano darbuose pasigendame lietuvių tyrinėtojų vardų. Nenurodyta G. Stakausko monografija (Lietuva ir Vakarų Europa, K., 1934), kurioje, be kitko, nagrinėjamas Mindaugo dokumentų autentiškumas. Gedimino dokumentai ir jų autentiškumas tyrinėjami J. Jakšto (Senovė, II, K., 1936), V. Gidžiūno ir P. Rabikausko darbuose. Paminėta netgi A. Vasiliausko studija „Vytauto Didžiojo diplomatika“ (Senovė, II, K., 1936), kurioje iš esmės nagrinėjami tie patys dalykai, kaip ir recenzuojamo autoriaus darbuose.

Pagaliau reikia kritiškai vertinti M. Kosmano ketinimą paskelbti Vytauto itinera-rijų ir jo dokumentų regestas, t. y. turinio santraukas. Visiškai pritariant pirmajam sumanymui, tenka pasisakyti prieš antrąjį. Juk beveik visi Vytauto dokumentai yra paskelbti A. Prochaskos leidinyje „Codex epistolaris Vitoldi“ (Cracoviae, 1882), kuris ne per seniausiai fotoofsetiniu būdu buvo dar kartą perspausdintas (New York, 1965). Todėl Vytauto dokumentams esant paskelbtiems in extenso, jų regestų skelbimas vargu ar turi prasmės.

Lietuvos istoriko dėmesio taip pat verti J. Glinkos ir G. Aleksandrovičiaus darbai. J. Glinkos studija apie Klausučius, save kildinančius iš Zemaitijos (IV, 1959, p. 85—107 ir V, 1960, p. 35—55), yra vienas iš nedaugelio pastarųjų metų tyrinėjimų, skirtų Lietuvos genealogijai. Klausūčių giminės trijų šimtmečių istoriją autorius atkuria plačiame to meto socialinių-ekonominių santykių fone. Todėl studija svarbi ne tik minėtosios giminės genealogijai, bet ir Lietuvos bajorijos luomo formavimuisi bei evoliucijai, stambiosios nuosavybės susidarymui pažinti.

A. Aleksandrovičius savo tyrinėjimo dalyku (X, 1965, p. 33—67) pasirinko M. K. Radvilos (Našlaitėlio) 1613 m. Lietuvos žemėlapi, kuris, pasak jo, iki valstybės gyvavimo pabaigos buvo pagrindinis geografinių žinių apie jame pavaizduotas žemes šaltinis. Autorius aptarė žemėlapio sudarymo istoriją, kruopščiai išanalizavo jame pateiktus duomenis ir pažymėjo didelę žemėlapio, kaip istorijos šaltinio, vertę. Savo nuomonę tyri-
nėtojas pagrindė kartografiniais, rankraštiniais bei spausdintais šaltiniais ir sudaryto-
mis lentelėmis.

Be nurodytų straipsnių, „Studijose“ yra ir daugiau darbų, susijusių su Lietuvos istorija. A. Hejmovskis (XII, 1967) pateikia naujų žinių apie XV a. Lietuvos herbus, išlikusius viename Stokholmo valstybinio archyvo rankraštyje; M. Haisigas (IV, 1959) aptaria Lenkijos ir Lietuvos sfragistikos tyrinėjimus ir ateities uždavinius, o T. Vasilevskis (VIII, 1963) pateikia naujų duomenų apie Zygimanto Augusto suteiktos V. Tiškevičiui privilegijos autentiškumą.

Daug vietos lietuviškai tematikai skirta recenzijų skyriuje. Jame recenzuojami tiek Lietuvoje, tiek ir kitur pasirodę Lietuvos istorijai skirti leidiniai bei straipsniai. Aukšto recenzentų įvertinimo susilaukė Lietuvoje paskelbtos šaltinių publikacijos „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais“ (d. I, V., 1959) ir „Prūsijos val-
džios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams“ (V., 1960). Tei-
giamai vertinami mūsų istorikų M. Jučo, B. Dundulio, R. Salūgos ir kitų tyrinėjimai, tačiau dėl vieno kito darbo pareikšta ir kai kurių kritinių pastabų. Antai J. Ochmanskis, recenzuodamas (XVII, 1972, p. 258—259) „Lietuvos TSR istorijos bibliografiją 1940—
1965“ (V., 1969), nurodė didelius jos trūkumus, kurie, beje, buvo pažymėti ir mūsų
spaudoje.

„Studijų“ puslapiuose kritiško įvertinimo susilaukė taip pat kitų tarybinių istorikų darbai, parašyti lietuviška tematika. Tai N. Berežkovo paruoštas Lietuvos didžiųjų kunigaikščių itinera-rijus, V. Pašutos studija apie Gedimino laiškus, B. Florės — apie Bychovco kroniką, A. Rogovo — apie M. Strijkovskį ir kt. Be to, plačiai buvo recen-
zuoti ir pačių Lenkijos istorikų (J. Bardacho, Z. Spieralskio, S. M. Kučinskio ir kt.)
darbai, skirti Lietuvos istorijai.

„Studijos“ teikia nemaža medžiagos taip pat senovės prūsų istorijai. J. Dvožačko-
vos straipsnyje (II, 1958, p. 119—146) nagrinėjama Simono Grunau kronika kaip
istorijos šaltinis. Autorė bando naujai nušviesti kronikos kilmę, jos panaudotus šalti-
nius, perduodamų žinių patikimumą ir poveikį vėlesnei Prūsijos istoriografijai. M. Po-
lakuvna vertina (ten pat) Henriko Celo 1542 m. sudarytą Prūsijos žemėlapi. Tačiau
daugiausia medžiagos apie Prūsiją randame recenzijų skyriuje. Jame aptariami įvai-

riose šalyse pasirodę prūsus liečiantys šaltinių leidiniai, archyvų ir rankraštytųjų aprašymai, bibliografijos ir tyrinėjimai. Iš recenzijos galima spręsti apie didelį Vakarų Vokietijos istorikų domėjimąsi prūsų istorija ir gausią jų mokslinę produkciją. Tenka apgailestauti, kad prūsų tyrinėjimai, kuriuos pokario metais pradėjo Povilas Pakarklis (1902—1955 m.) vertingais darbais, mūsų metais neįvyko ir nesulaukė pasekėjų.

Daugiausia medžiagos recenzuojamam leidiniui apie Lietuvą pateikė Poznanės istorikai, moksliniam darbui gerai paruošti buvusio Vilniaus universiteto profesoriaus Henriko Lovmianskio. Plačius Poznanės istorikų užmojus rodo ir neseniai pasirodęs jų darbų rinkinys, skirtas išimtinai Lietuvos istorijai².

Apžvelgiamas Lenkijos istorikų tęstinis leidinys „Studijos“ labai gerai vertinamas tiek Lenkijos, tiek ir užsienio spaudoje. Rytų Europos regione tai yra vienintelis leidinys, taip išsamiai supažindinantis su europine ir pasauline šaltinotyros bei pagalbinii istorijos mokslų problematika. Iš „Studijose“ paskelbtos medžiagos galima spręsti apie istorijos moksle vykstančius didelius poslinkius. Vis daugiau pradedama domėtis teoriniais istorijos klausimais. Modernizuojamas bei turtinamas tyrinėjimo metu istoriko taikomų priemonių ir metodų kompleksas. Leidžiama daugybė informacinių ir pagalbinii leidinių — bibliografijų, katalogų, įvairių kompendiumų, vadamekumų, įvadų ir specialiių enciklopedijų, kurie mūsų laikais leidžia istorikui operatyviai ir našiai dirbti.

Vytautas Raudeliūnas

Odrodzenie i reformacja w Polsce, t. X—XVI, PWN, Warszawa, 1965—1971, 500+100 egz.

Per paskutinį dešimtmetį Lenkijos Liaudies Respublikoje labai padidėjo susidomėjimas reformacijos istorija Lietuvoje. Tai atsispindi ir leidinyje „Odrodzenie i reformacja w Polsce“, pradėjusiame eiti 1956 m. Jei pirmuose devyniuose tomuose tėra vienas kitas straipsnis bei publikacija apie Lietuvos reformaciją, tai t. X—XVI šia tematika specialiai parašyti 5 nemažos apimties straipsniai; 3 straipsniai remiasi reformacijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istorijos medžiaga; skelbiamos 7 publikacijos.

Teminiu požiūriu straipsnius ir publikacijas reformacijos istorijos Lietuvoje klausimu galima suskirstyti į kelias grupes. Nemaža jų dalis nagrinėja reformacinės ir kontrreformacinės spaudos, tikibinės, poleminės bei grožinės literatūros dalykus. Čia minėtini šie straipsniai: J. Pelco — „Zbigniew Morsztyn poeta — arianin“ (t. X, 1965, p. 141—186), T. Bienkovskio — „Z badań nad recepcją literatury antycznej w Polsce w okresie Odrodzenia“ (t. XI, 1966, p. 37—48), M. Sipailo — „Z starych ksiąg“ (t. XI, p. 147—160, t. XII, 1967, p. 199—222). P. Buchvald-Pelcovos — „Kazimierz Krzysztof Kłokocki i drukarnia w Slucku“ (t. XII, p. 135—171), J. Pierożinskio — „Nieznanne wydanie Konfesji Sandomierskiej“ (t. XII, p. 191—198), Z. Novako — „Literackie natarcie kontrreformacji na ks. Samuela Dambrowskiego“ (t. XIII, 1968, p. 115—144). Šie straipsniai turtingi naujos faktinės medžiagos.

J. Pelcas ir P. Buchvald-Pelcova savo straipsniuose nagrinėja Biržų šakos Radvilų mecenato remiamą, taip pat jų dvaro aplinkos kultūrinę veiklą XVII a. Ypač daug dėmesio kreipiama į raštiją ir spaudą lenkų kalba bei jos kūrėjus. Šiems darbams pasitelkiami Radvilų archyvo dalies, esančios Varšuvoje, dokumentai bei svarbiausii Lenkijos Liaudies Respublikos bibliotekų rankraštytųjų ir retų spaudinių medžiaga.

J. Pelcas savo straipsnyje plačiai aptaria poeto ariono Zbignievo Morštino biografiją, kūrybą bei pažiūras. Z. Morštinas rašė lenkų kalba, didesnę savo gyvenimo dalį (nuo 1650 m. iki mirties 1669 m.) buvo Radvilų Jonušo ir Boguslavo dvariškiu. Tiek

² Zeszyty naukowe uniwersyteetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia, z. 11. Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku, pod. red. J. Ochmańskiego, Poznań, 1971.

savo biografija, tiek kūrybos tematika jis susijęs su reformaciniu judėjimu bei politiniais įvykiais Lietuvoje.

P. Buchvald-Pelcova nagrinėja Kazimiero Kristupo Klokockio, Radvilų dvariškio apytikriai 1658—1682 m., kultūrinę bei visuomeninę veiklą, Slucko spaustuvės XVII a. antroje pusėje darbą, paliečia to meto Slucko kalvinistų visuomeninį gyvenimą. Straipsnyje apsisistojama ir ties Kėdainių spaustuvės (1651—1655 m.) likimu. Istoriografijoje gyvuoja nuomonė, kad Slucko spaustuvė pradėjo veikti apie 1672 m., pervežus iš Mintaujos senuosius Kėdainių spaustuvės įrengimus. Straipsnio autorė, palyginusi Slucko spaudinių ir 1653 m. Kėdainiuose išleistas „Knigos nobažnistes krikščioniškos“ šriftus, atmeta šią hipotezę, tačiau nenurodo, kurio lietuviško leidimo egzemplioriumi naudojosi (t. XII, p. 147). Šiuo metu težinomas tik vienas 1653 m. leidimo egzempliorius, esantis Upsaloje, o Lenkijos bibliotekų egzemplioriai yra kontrafakiniai — išleisti 1684 m. Karaliaučiuje, nurodant 1653 m. leidimo datą. Tad šriftų palyginimas su Lenkijos bibliotekose saugomais egzemplioriais negali būti argumentu, sprendžiant apie Kėdainių ir Slucko spaustuvių perimamumą. P. Buchvald-Pelcova motyvuotai koreguoja Slupskio aplinkraščio, kuriuo ejęs Vilniaus vyskupo pareigas reikalavo uoliai naikinti lietuvišką kalvinistų knygą, išleidimo datą. Buvo manoma, kad šis aplinkraštis taikomas 1680 m. anonimiam kalvinistų katekizmui. P. Buchvald-Pelcovos nuomone, jis paskelbtas prieš „Knigos nobažnistes krikščioniškos“ 1684 m. leidimą.

Kontrreformacinei spaudai Vilniuje skirtas Z. Novako darbas, nagrinėjantis kontrreformacinės satyros formavimosi broožus Lenkijoje. Be kelių satyrų, parašytų ir išleistų Lenkijos Karalystėje, pagrindinis dėmesys straipsnyje sukoncentruojamas į satyras „Tajemna rada...“ ir „Relacya oraz supplica zboru Wileńskiego Saskiego...“, nukreiptas prieš ilgametį Vilniaus liuteronų veikėją Samuelį Dambrovskį (Vilniuje gyveno 1615—1625 m.). Abi minėtosios satyros, autoriaus nuomone, buvo parašytos ir išspausdintos Vilniuje. Z. Novakas, spręsdamas antrosios satyros autorystės klausimą, sustoja ties Vilniaus jėzuitų, vėliau Pašiaušės kolegijos dėstytoju Jonu Chondzinskiu (1600—1666 m.). Referuodamas apie J. Chondzinskio kilmę, autorius yra vienašališkas: pateikia tik nuomonę apie jėzuito kilmą iš Mozūrijos, tuo tarpu jėzuitų istorikas Pošakovskis teigia jį gimus Vilniuje. Plačiau apžvelgdamas J. Chondzinskio darbus, Z. Novakas duoda žinių apie neskelbtą jo rankraštį „Discurs kaplana jednego polskiego roku 1657...“, kuris yra įdomus ir vertingas Vilniaus akademijos aplinkos visuomeninės minties paminklas. Straipsnio autorius palygina nagrinėjamąsias Vilniaus satyras su pirmaisiais Lenkijos vadinamosios sovizžalo literatūros pavyzdžiais ir apžvelgia šių kūrinių pritaikymą poleminei literatūrai. Tačiau čia net nekeliamas klausimas apie Lietuvos ir tuo pačiu Vilniaus reformacijos bei kontrreformacijos savitumus ir skirtumus nuo tų pačių visuomeninių judėjimų istorijos Lenkijos Karalystėje. O šių ypatybių analizė būtų leidusi giliau išžvelgti XVII a. vidurio kontrreformacinės satyros formavimąsi Vilniuje ir jo specifiką.

Žinių apie Lietuvos reformatų leidinius suteikia J. Pierožinskio publikacija „Nieznanne wydanie Konfesji Sandomierskiej“ (t. XII, p. 191—198), kurioje rašoma apie iki šiol nežinomą XVI a. kontrafakinį Sandomiro susitarimo tikėjimo išpažinimo leidimą, autoriaus nuomone, išspausdintą Lietuvoje. Ta pačia proga J. Pierožinskis apžvelgia Lietuvos kalvinistų ir liuteronų santykius XVI a. pabaigoje.

T. Bienkovskis, straipsnyje „Z badań nad recepcjã literatury antycznej w Polsce w okresie Odrodzenia“ (t. XI, p. 37—48) nagrinėdamas antikinės literatūros lotynų ir lenkų kalbomis plitimą Lenkijoje, aptaria ir Vilniaus leidinius — vertimus iš antikos autorių. Kai kuriuos Lietuvos reformatų leidinius paliečia ir M. Sipailo publikacijoje „Z starych ksiãżek“ (t. XI, p. 147—160, t. XII, p. 199—222).

Tai pačiai tematikai priskiriami dar keli straipsniai bei publikacijos, kuriuose Lietuvos reformacijos klausimai liečiami, nagrinėjant Lenkijos reformatų spaudą.

J. Slaskis straipsnyje „Polskie dialogi polityczne Stanisława Orzechowskiego na tle sejmów egzekucyjnych“ (t. XII, p. 47—86) nagrinėja Ožechovskio politinių dialogų ryšį su egzekucinio judėjimo idėjomis, santyki su rusų žemių, esančių Žečpospolitos sudėtyje, bajorijos siekais, liečia Ožechovskio pažiūras į Liublino uniją ir Lietuvos feodalinės valstybės padėtį būsimoje bendroje Žečpospolitoje. Vargu ar galima sutikti

su autoriaus prieda, kad Ožechovskis, piktai užsipuldinėjęs feodalinės Lietuvos valstybės savarankiškumą, sąmoningai kurstė rezervuotą Lietuvos didikų pažiūrą į būsimą Liublino uniją ir tuo pagelbėjo Mikalojaus Radvilos Juodojo neigiamai pozicijai unijos klausimu. Gal būt, šis Ožechovskio išpuolis objektyviai neigiamai atsiliepė Lenkijos siekiams inkorporuoti Lietuvą, nes diplomatinio požiūriu tai buvo netikslingas žingsnis (Ožechovskio pažiūrų, J. Slaskio duomenimis, Lenkijoje laikėsi ir daugiau asmenų). Straipsnyje paliečiama užsimezgusi polemika dialogais tarp Ožechovskio ir „Lenko pasikalbėjimo su lietuviu“ autoriaus. J. Slaskis be jokių išlygų antrojo dialogo autorystę priskiria Vilniaus miesto vaitui A. Rotundui, nors, atrodo, šį klausimą reikėtų atskirai aptarti, nes iki šiol A. Rotundo autorystė nėra tvirtai įrodyta.

Visiems minėtiesiems straipsniams būdinga tai, kad literatūra, išleista Lietuvoje lenkų ir lotynų kalba, nors ir parengta asmenų, savo gyvenimu ir veikla susijusių su Lietuvos visuomenė, be jokių išlygų laikoma lenkų kultūros reiškiniu. Straipsnių pavadinimuose, nurodant literatūrinių ir visuomeninių procesų vietą, geriau tiktų pažymėti, kad nagrinėjami reiškiniai visoje Žečpospolitoje, o ne vien Lenkijoje, nededant lygybės ženklų tarp Žečpospolitos ir Lenkijos.

Antrą grupę sudaro straipsniai bei publikacijos apie Lietuvos magnatų reformacijos globėjų vaidmenį šalies vidaus bei užsienio politikoje: J. Tichio „Walka protestantów na sejmie 1611 roku“ (t. XII, p. 99—116), H. Visnerio „Dysydent protektorem zakonów“ (t. XIII, p. 215—218), H. Visnerio „Dysydenci litewscy wobec wybuchu wojny polsko-szwedzkiej“ (1655—1660) (t. XV, 1970, p. 101—142).

J. Tichio straipsnis skirtas iš esmės Lietuvos kalvinistų kovai dėl pilietinių teisių šalies viduje, su kontrreformacija seimuose. Tai iki šiol išsamiausias darbas apie reformatų klausimą 1611 m. seime, nežiūrint į tai, kad jau parašyta speciali J. Bylinskio monografija apie šį seimą. J. Tichis raiškiai parodė 1611 m. Vilniaus įvykių atgarsius seime. Autorius vienas pirmųjų po antrojo pasaulinio karo, be Radvilų archyvo dalies, esančios Varšuvoje, naudojo ir Vilniaus evangelikų reformatų sinodo dokumentais, tačiau, deja, nurodė tik prieškarines signatūras, kai fondas dar nebuvo padalytas dviem bibliotekoms.

H. Visneris, monografijos apie Kristupą II Radvilą (mirė 1640 m.) autorius, skelbia medžiagą apie Radvilų toleranciją kitoms tikyboms; tai rodo jų palankumą įvairioms katalikų vienuolijoms, dažnai diktuojamas diplomatinis sumetimų. Autoriaus dėmesys sutelkiamas į Jonušą Radvilą (mirė 1655 m.).

Didelės apimties straipsnyje apie Lietuvos disidentus lenkų—švedų karo metu H. Visneris naujai interpretuoja Jonušo ir Boguslavo Radvilų motyvus sudaryti Kėdainių sutartį su švedais. Visų pirma jis plačiai palygina Didžiosios Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę situaciją; antra, įrodo, kad, sudarant 1655 m. Kėdainių sutartį, jokie vaidmens nevaicino religiniai sumetimai, kuo vėliau buvo kaltinami reformatai; trečia, teigia, kad 1658 m. seimo nutarimas, paskelbęs arionus už įstatymo ribų, baudė ne politinius, bet tiksliai religinius veikėjus. Švedų karo pretekstu buvo atsikratoma šlėktiškos visuomenės nenekėčiamos sektos. Šis H. Visnerio straipsnis įneša nemaža naujo, gvildenant sudėtingus XVII a. vidurio politinius įvykius Lietuvoje.

Minėtuose H. Visnerio darbuose pasitaiko redakcinių netikslumų: pavyzdžiui, cituojamas Vilniaus evangelikų reformatų sinodo protokolu 1611—1625 m. nuorašas, esantis Lenkijos Nacionalinės bibliotekos rankraštyne (p. 119, 122, 123 ir kt.), nors ši protokolų dalis skelbta¹. Skelbta ir Kristupo Radvilos informacija Salomonui Risinskiui², cituojama iš Varšuvos universiteto bibliotekos rankraštyne (t. XV, p. 121).

Daug dėmesio aptariamame leidinyje, ypač paskutiniais metais, skiriama Lietuvos reformatų švietimo klausimams. Šia tematika rašė: H. Visneris „Lata szkolne Janusza Radziwiłła“ (t. XIV, 1969, p. 183—194), S. Tvorekas „Programy nauczania i prawa gimnazjum kalwińskiego w Kiejdanach z lat 1626 i 1685“ (t. XV, p. 223—236), M. Zachara, T. Majevska-Lancholė „Instrukcja Krzysztofa II Radziwiłła dla syna Janusza“ (t. XVI, 1971, p. 171—184).

¹ Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae, ser. IV, z. II, Wilno, 1915.

² Ten pat.

Kadangi medžiaga apie Lietuvos reformatų švietimą šiuo metu tėra kaupiama, aptariamoms publikacijoms nemažai ją praturtina, ypač žiniomis iš XVII a. Nagrinėjant didikų aplinkos jaunimo mokytojų metodus, H. Visnerio straipsnyje kiek plačiau sustojama ties Biržų ir Kėdainių mokyklomis. Tai pačiai temai skirta M. Zacharos ir T. Majejvos-Lancholė publikacija, praplėtusi žinias apie Kristupo II Radvilos, o kartu ir didikų požiūrį į svarbiausius jaunimo auklėjimo momentus.

Lietuvos reformacijos istorijos šaltinių bazę praturtino S. Tvorekas, pirmasis pradėjęs skelbti dokumentus iš Vilniaus reformatų evangelikų sinodo fondų, esančių Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos ir LTSR Valstybinės respublikinės bibliotekos rankraščių skyriuose. Jis supažindino visuomenę su vertinga medžiaga iš Kėdainių mokyklos istorijos — 1626 ir 1695 m. programomis. Įvardiname straipsnyje sprendžiama, kada ši mokykla pakilo iki gimnazijos lygio. Autoriaus nuomone, tai įvyko ne anksčiau kaip 1631 m. S. Tvoreko rastos mokytojų programos leido pagaliau pažvelgti į mokyklos mokytojų turinį, kurį anksčiau istorikai aptardavo, pasitelkę tik netiesioginius duomenis. Nenorėtume sutikti su autoriumi, lenkų kalbą laikanti gimtąja visų Kėdainių mokyklos mokinių kalba. Iš paties autoriaus ten pat skelbiamų 1685 m. mokinių sąrašų išryškėja mišri jų nacionalinė sudėtis: maždaug pusė škotiskomis ir vokiškomis, kita pusė — lietuviškomis, sulenkintomis, lenkiškomis (dvi pastarąsias grupes sunku išskirti) ir baltarusiškomis pavardėmis. Tad lenkų kalba XVII a. nelaikytina gimtąja visų Kėdainių mokyklos mokinių kalba. Be to, 1685 m. programoje sunku įžiūrėti privilegijuotą lenkų kalbos padėtį, kurią yra linkęs matyti autorius. Lenkų kalba buvo mokoma rašyti, ją rašomi rašiniai, bet pats Kėdainių mokyklos pobūdis buvo „lotyniškas“; tai numatė 1629 m. Lietuvos evangelikų reformatų sinodo priimtą „Lietuvos mokyklų taisyklės“³, kuriomis mokyklų prižiūrėtojams pavedama drausti vaikams mokykloje ir alumnate kalbėtis lenkiškai.

Naujas Lenkijos Liaudies Respublikos mokslininkų, rašančių reformacinio judėjimo Lietuvoje klausimais, požiūris atsispindi S. Tvoreko straipsnyje „Starania o ujednoliczenie obrządku kalwińskiego w Polsce XVII wieku“ (t. XVI, 1971, p. 117—140). Atmetęs iš XIX a. reformacinio judėjimo istorikų perimamą apriorinį nusistatymą apie reformacijos istorijos Lenkijoje ir Lietuvoje vienalytiškumą, autorius, remdamasis nauja dokumentine medžiaga, nagrinėjo Lietuvos ir Lenkijos kalvinistų bažnyčios administracijos, apeigų bei vartojamų tikiybinių knygų skirtynes ir priėjo išvadą, kad Karūnos ir Lietuvos kalvinizmą laikyti identišku judėjimu būtų didelis klausimo supaprastinimas.

Užsibrėžęs plačiau išnagrinėti kalvinistų istoriją Lietuvoje, S. Tvorekas paskelbė šiuo klausimu dar kelis pavienius dokumentus iš Lietuvos TSR bibliotekų rankraštytų („Materiały do dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku“, t. XIV, p. 199—215): Raseinių klebonijos valdinių skundą dėl Raseinių bažnyčios ministro kun. J. Dževeckio savavaliavimo (1628 m.), pranešimą apie Baltarusijos reformatų evangelikų bažnyčios vizitaciją 1669 m., 1679 m. Kėdainių bažnyčios lankytojų sąrašą, kun. Danieliaus Kąlajaus Mikolajevskio autobiografiją.

Istoriografijai skirtas M. Kosmano straipsnis „Badania nad reformacją w Wielkim Księstwie Litewskim (1919—1969)“ (t. XVI, p. 140—164) apima ir reformacinį judėjimą, ir kontrreformaciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje; jis vertingas aptarta naujausia literatūra, ypač pilnai referuojama lenkų istoriografija; pagrindinis dėmesys sutelkiamas į reformacijos kaip visuomeninio judėjimo, jos plitimo ir kovos su kontrreformacija, arionų judėjimo bei jo ideologijos istoriografiją. Tuo tarpu sprendamas reformacijos poveikio kultūriniam gyvenimui klausimas, autorius laikosi vienašališkos pozicijos — nagrinėja istoriografiją, su mažomis išimtimis liečiančią spaudą bei literatūrą, sukurtą Lietuvoje lenkų kalba, visai aplenkdamas lietuvių istoriografiją apie reformatų leidinius lietuvių kalba (J. Balčikonio, V. Biržiškos darbus, J. Tumelio straipsnį, Ch. S. Stango publikacijas, leidinį „Senoji lietuviška knyga“ ir kt.⁴). Aptariant kontrre-

³ Б. Глебов, Историческая записка о Слуцкой гимназии, Вильна, 1903, p. 178.

⁴ J. Balčikonis, 1680 metų katekizmas, Kalbotyra, t. III, 1961; Ch. S. Stango, Archivalia, Archivum Philologicum, t. III, Kaunas, 1932; J. Tumelis, „Knygos nobažnystes krikščioniškos“ (1653) pirmojo leidimo klausimu, Bibliotekininkystės ir biblio-

formaciją Lietuvoje, nutylėta J. Lebedžio monografija apie M. Daukšą⁵. Apžvelgiant pirmuosius buržuazinių istorikų darbus, reiktų atkreipti dėmesį į J. Purickio⁶ monografiją — vieną pirmųjų reformacijos istorijų Lietuvoje, paremtą šaltiniais. Netikslinga ją formaliai minėti prie veikalų, nagrinėjančių kontrreformaciją, nes iš esmės J. Purickis rašė apie reformacijos plitimą Lietuvoje iki jėzuitų atsikraustymo į ją. Aptariant Lietuvos reformatų švietimą, pasigendama K. Avizonio straipsnio⁷.

Apžvelgus straipsnius Lietuvos reformacijos klausimais leidinyje „Odrodzenie i reformacja w Polsce“, t. X—XVI, matyti, kad Lenkijos Liaudies Respublikos mokslininkai kaupia šios srities medžiagą, remdamiesi naujais šaltiniais, ypač Radvilų archyvo dalies, esančios Varšuvoje, dokumentais, nagrinėja kai kuriuos svarbiausius reformacijos Lietuvos istorijos momentus.

Ingė Lukšaitė

Polen/Litauen auf den Leipziger Messen des 18. Jahrhunderts, Von Josef Reinhold, Verlag Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, 1971, 193 p.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prekybiniai ryšiai su kaimyninėmis ir tolimesnėmis šalimis XVIII a. tebėra nuosekliai ir visapusiškai netyrinėti. Pastaruoju metu istorinėje literatūroje pasirodžiusiuose darbuose aptariama tik atskirų to amžiaus laikotarpių ar atskirų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionų užsienio bei vidaus prekyba¹. Solidžios išsamiai viso XVIII a. prekybą nagrinėjančios studijos dar neturime. Ruošiant ją ir apskritai tyrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prekybą XVIII a., daug naujo duos neseniai pasirodžiusi originali vokiečių istoriko J. Reinholdo studija apie LDK ir Lenkijos pirklius Leipcigo mugėse XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. Studija paruošta, remiantis iš esmės mūsų istorikams nežinoma Vokietijos archyvų Merseburge, Magdeburge ir Drezdene, taip pat Leipcigo miesto archyvo medžiaga. Kartu reikia pridurti, kad autorius nepasinaudojo Lietuvos ir Lenkijos archyvais.

J. Reinholdo studija susideda iš įvado ir 4 skyrių: 1) Leipcigo mugės virtimas Rytų ir Vakarų prekybos centru, 2) Leipcigo mugė ir Žečpospolita iki 1772 m., 3) Leipcigo mugė ir Žečpospolita 1772—1795 m. ir 4) mugės lankytojų iš Lenkijos ir Lietuvos prekės bei pirkiniai. Gale yra literatūros sąrašas ir geografinė rodyklė. Pagrindinį dėmesį autorius paskyrė laikotarpiui nuo 1772 iki 1795 m. 1772 metus išeities tašku jis pasirinko dėl kelių svarbių priežasčių, paveikusių Žečpospolitos pirklių santykius su Leipcigo muge. Po Žečpospolitos I padalijimo svarbų vaidmenį prekyboje vaidinęs Danzigas buvo pasiekiamas tik per Prūsijos teritoriją. Prūsija vykdė merkantilistinę politiką ir atvežamas bei tranzitines prekes apkraudavo nemažais muitais. O į Leipcigą iš Žečpospolitos buvo galima nuvykti, ir aplenkiant Prūsijos žemes. Tuo metu Leipcigo mugės priklausė prie stambiausių Europos prekyviečių, jos buvo Rytų ir Vakarų prekybos centras. Didžiausia prekių apyvarta Leipcigo mugėse buvo XVIII a. devintajame dešimtmetyje. Tai iš dalies paveikė kai kurios Saksonijos ir Prūsijos valdžios priemo-

grafijos klausimai, t. VI, 1967; Senoji lietuviška knyga, Kaunas, 1947; V. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija, t. I, 1953.

⁵ J. Lebedys, Mikalojus Daukša, V., 1963.

⁶ J. Purickis, Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI Jh., bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569, Freiburg, 1919.

⁷ K. Avizonis, Svetimas Lietuvoje XVII a. I pusėje, Lietuvos praeitis, t. I, sąs. 2, Vilnius—Kaunas, 1941, p. 541—568.

¹ M. Jučas, Prekyba Lietuvos kaime XVIII a., Iš lietuvių kultūros istorijos, t. IV, V., 1964, p. 102—122. В. И. Мелешко, Из истории аграрных отношений в Восточной Белоруссии в период упадка Речи Посполитой (с середины XVII в.— до 1772 г.), Acta Baltico-Slavica, t. V, Białystok, 1967, p. 41—92; Л. Труська, Р. Ясас, Внешняя торговля Великого Княжества Литовского в последние годы его существования (1785—1792), Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, 1970, t. 1 (32), p. 23—52.

nės. Iki XVIII a. antrosios pusės stambesnės už Leipcigo buvo Frankfurto prie Oderio mugės, kuriose dominavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos pirkliai (p. 33, 77). Tačiau Prūsijos (kurios teritorijoje buvo Frankfortas prie Oderio) merkantilistinė politika, Prūsijos—Saksonijos muitų karas smarkiai pakenkė šio miesto mugėms. Tuo tarpu 1772 m. gegužės 5 d. Leipcigo pirklių išleistas reskriptas leido visiems užsienio pirkliams žydams, perkantiems prekių daugiau kaip už 1000 talerių, turėti vadinamuosius laisvuosius pasus, suteikiančius kai kurių lengvatų. O žydai sudarė žymią Žečpospolitos pirklių dalį. Pradedant 1772 m., pirklių žydų iš Žečpospolitos skaičius Leipcigo mugėse ėmė smarkiai didėti. Iš 1766—1800 m. šią mugę aplankiusių 18 609 Lenkijos—Lietuvos pirklių 16 100 (86,5%) buvo žydai. Gausėjo visų trijų Leipcigo mugių (Naujųjų metų, Velykų ir Mykolo) lankytojų iš Žečpospolitos: 1771 m.—212, 1772 m.—279, 1775 m.—493, 1780 m.—451, 1785 m.—430, 1790 m.—685, 1795 m.—769, 1800 m.—1131 (p. 174). 1772—1795 m. daugiausia šių lankytojų (926) buvo 1791 m. Autorius tai sieja su Ketverių metų seimu.

Žečpospolitos prekybininkai visų mugių lankytojų tarpe buvo negausi grupė: 1766 m.—2,2%, 1775 m.—4,4%, 1791 m.—8,4% (p. 92). Tačiau jie sudarydavo apie pusę mugės aplankiusių užsieniečių, nuo Žečpospolitos pirklių priklausydavo mugių sėkmė arba nesėkmė. Jie buvo vadinami „mugės siela“ (p. 32, 92).

Į Leipcigo mugę, be Saksonijos pirklių, atvykdavo Prancūzijos, Anglijos, Rusijos, Olandijos, Italijos, Bohemijos, Hamburgo prekybininkų. Bendras pirklių skaičius visose trijose mugėse 1766—1800 m. svyravo nuo 8,5 iki 12,1 tūkst.

Žečpospolitos pirkliai į Leipcigo mugės XVIII a. pirmojoje pusėje gabeno gyvulius mėšai, vilnas, potašą. Vėliau, ančiaus antroje pusėje, Prūsijai pakėlus tranzito muitus, šias prekes gabanti nustota. Tuo metu Vakarų ir Vidurio Europoje paplito skrybėlių moda, o kartu išaugo skrybėlių vėlimo manufaktūros. Skrybėlėms buvo naudojamos ir kiškių vilnos. Į Leipcigo mugę LDK pirkliai ėmė gabenti kiškenas, ir vadinamieji lietuviški kiškių kailiukai turėjo didžiulę paklausą. 1774 ir 1775 m. kasmet buvo atgabena po 15 tūkst. ir daugiau kiškenų. 1784 m. Velykų mugės metu prekyba lietuviškais kiškių kailiukais pasiekė apogėjų: jų buvo atgabenta apie 300—400 tūkstančių. Pasiūla prašoko paklausą, ir 1787 m. Mykolo mugėje LDK ir Lenkijos pirkliai nerealizavo apie 60 tūkst. kiškenų (p. 119). Daugiausia šių kailiukų pirkdavo Prancūzijos pirkliai. Po buržuazinės revoliucijos, konkrečiai nuo 1792 m., Prancūzijos pirklių Leipcigo mugėje labai sumažėjo, todėl smuko ir kailiukų paklausa bei kaina.

Be kiškenų, Žečpospolitos pirkliai atgabendavo avių, ėriukų, šermuonėlių kailių, linų, kanapių, lašinių, vaško, vilnų, odos. LDK ir Lenkijos pirkliai iš esmės realizuodavo žaliavą. Iš pramonės gaminių Leipcigą pasiekdavo tik Lenkijos manufaktūrų gelumbė (p. 122).

LDK ir Lenkijos pirkliai mugėse pirkdavo įvairius Vakarų Europos ir vokiečių, pirmaisia Saksonijos, manufaktūrų gaminius: vilnonius, šilkinus, medvilninius, lininius audinius, kojines, pirštines, metalo, juvelyrinius, porceliano dirbinius, veidrodžius, galanterijos prekes, kavą, cukrų, popierių, knygas, stiklą ir kt.

J. Reinholdas LDK ir Lenkijos pirklių prekybinius ryšius su Leipcigo mugėmis analizuoja, atsižvelgdamas į Rytų ir Vakarų Europoje vykusius politinius bei ekonominius pasikeitimus, kurie, kaip matyti, tikrai darė įtakos prekybos konjunktūrai.

Lietuvos istorijos tyrinėtojams, be abejo, įdomiausia tai, kiek šiame darbe atsispindi tiesioginiai Vilniaus, Kauno pirklių ryšiai su Leipcigu. Deja, jiems teks nusivilti, nes, be užuominos, kad 1792 m. Leipcigo mugėse buvo stambių pirklių ir iš Vilniaus, kad vienas iš stambiausių buvo vilnietis Johanas Miuleris (Müller) ir Ko, detalesnių žinių konkrečiai apie Lietuvos pirklių dalyvavimą mugėse darbe nepateikiama. Čia nėra geografinio tinklo vietų, iš kurių LDK pirkliai vykdavo į Leipcigą.

Lietuvos istorikams vertėtų, pasinaudojus J. Reinholdo nurodytais šaltiniais, plačiau išaiškinti Vilniaus pirklių ryšius su Leipcigo ir kitomis Saksonijos mugėmis Saksonijos—Lenkijos unijos metu (1697—1763 m.) ir vėliau. J. Reinholdo studija, matyt, paskatins pasidomėti ne tik eksportu ir importu per Baltijos uostus, bet ir sausumos keliais, mažesnę dėmesį atkreipusiomis prekyvietėmis.

Antanas Tyla

Rzecz o Jędrzeju Sniadeckim, Praca zbiorowa pod redakcją Ireny Stasiewicz,
„Wiedza Powszechna”, Warszawa, 1970, 155 p., 8000+299 egz.

Lenkijos Liaudies Respublikoje nemažai rašoma apie senojį Vilniaus universiteto mokslininkus, tuometinius Lietuvos visuomeninius veikėjus. 1970 m. taip pat pasirodė masiniam skaitytojui skirtas kolektyvinis darbas apie žymų Vilniaus universiteto profesorių Andrių Sniadeckį. Straipsnių autoriai — įvairių mokslo šakų darbuotojai. Liublino universiteto Neorganinės chemijos katedros vedėjas prof. dr. Vlodzimiežas Hubickis (Hubicki) ir chemikas doc. Kazimiežas Sarneckis (Sarnecki) rašo apie A. Sniadeckį kaip chemiką. Doc. dr. Marija Sarnecka-Keler (Sarnecka-Keller) ir chemijos magistras Boleslavas Gomulka (Gomółka) supažindina skaitytoją su A. Sniadeckiu kaip gamtininku. Medikai doc. Ježis Strojnovskis (Strojnowski) ir Andžejus Kąlicinskis (Kąlicinski) nušviečia Vilniaus universiteto profesoriaus veiklą medicinos srityje. Mokslų istorikė doc. dr. Irena Stasievič (Stasiewicz) gvildena A. Sniadeckio publicistinę veiklą. Kaip pažymi knygos leidėjai, joje spausdinama medžiaga buvo siekiama nušviesti visas A. Sniadeckio veiklos sritis.

Skaitytojas čia randa įdomių žinių apie mokslininką. V. Hubickis ir K. Sarneckis teisingai nurodo didelius A. Sniadeckio nuopelnus chemijos mokslui, vadina jį šio mokslo pionieriumi universitete ir už jo ribų. Kaip dar pats Sniadeckis pabrėžė — o apie tai rašo ir straipsnių autoriai, — chemija buvo mėgstama, į jos paskaitas susirinkdavo studentų ir šiaip klausytojų. Svarbiausia šių A. Sniadeckio paskaitų populiarumo priežastis buvo ta, kad chemijos mokslo pagrindus jis dėstė iš materializmo pozicijų. A. Sniadeckis buvo didelis flogistono, fluidų, dinaminio atomizmo ir kitų idealistinių teorijų chemijoje priešininkas. Gaila, kad V. Hubickis ir K. Sarneckis savo straipsniuose bemaž nieko apie tai nerašo. M. Sarnecka-Keler ir B. Gomulka teisingai pabrėžia, kad A. Sniadeckis užima svarbią vietą gamtos moksluose (biologijoje, fiziologijoje) visų pirma dėl savo originalios organinių būtybių, t. y. gyvybės, teorijos. Gyvybę, jos pasireiškimą A. Sniadeckis supranta kaip materijos judėjimo formą, nepalijamą medžiagos įsisavinimą ir išskyrimą cheminių reakcijų keliu.

Tiesa, A. Sniadeckis dar visiškai nepaneigė ir dvasinio prado gyvybės procesuose, ypač jos atsiradime. Šį pradą jis vadino „organizuojančia jėga“. Tai primena anuo metu vitalistų pripažintą vadinamąją *vis vitalis*, bet straipsnių autoriai teisūs, nepriškyrę A. Sniadeckio prie vitalistų. Gyvybė, gyvybės reiškiniai iš esmės gamtiški, o ne antgamtiški — tokia idėja dominuoja A. Sniadeckio gyvybės aiškinime. Šitai dar labiau pastebima, kai mokslininkas kalba apie organizmų kitimą, jų vystymąsi. Čia dvasiniam pradui nepaliekama jokios vietos. Organizmai patys, be jokios *vis vitalis* pagalbos įsivaina iš aplinkos reikiamą medžiagą ir dėl to kinta, vystosi. A. Sniadeckis buvo vienas vadinamosios epigenezės (t. y. individų vystymosi) teorijos biologijoje kūrėjų. Šitai ryškiai parodo M. Sarnecka-Keler savo straipsnyje.

Bet esama pagrindo apie universiteto mokslininką kalbėti ne tik kaip apie epigenezės atstovą. Jį galima laikyti vienu iš ikidarvininio evoliucionizmo pradininkų. Šios idėjos pasigendame recenzuojamoje knygoje. Nors A. Sniadeckis ir nekalbėjo apie rūšių kintamumą, bet jo kapitaliniame veikale randame tokių idėjų, kurios tartum akumuliuojamos organizmų rūšių evoliucijos teorijoje. Tai teiginiai, kad gyvybės esmė ir vystymasis yra biocheminis procesas („mailinimo materijos organizavimasis“), kad iš žemesnio, paprastesnio organizmo atsiranda sudėtingesnis. Aukščiausia šio proceso pakopa A. Sniadeckis laiko žmogų, sakydamas, kad pastarasis savo kūno išvaizda labai panašus į tam tikrą beuodegių beždžionių rūšį (jai artimas). Žodžiu, pagal A. Sniadeckį, organizmų vystymasis — tai nepalijamas paprastesnio, žemesnio perėjimas į sudėtingesnį, dėsningas mažiau išsivysčiusių organizmų virtimas labiau išsivysčiusiais, net žmogumi — stuburinių gyvūnų raišos viršūne.

A. Kąlicinskis rašo apie A. Sniadeckį kaip universiteto gydytoją ir žymų biologą, o J. Strojnovskis piešia A. Sniadeckio asmenybę Europos medicinos mokslų fone. Atrodo, tai labiausiai vykę straipsniai, nors ir juose esama trūkumų. J. Strojnovskis teisingai rašo, kad universiteto medikas buvo gerai susipažinęs su tuometine Europos medicina (A. Sniadeckis baigė medicinos studijas Italijoje) ir daug gero iš jos perėmęs.

Drauge, kaip pažymi autorius, A. Sniadeckis atmetė nemokslines Dž. Brauno, F. Brusės teorijas. Čia reikėjo nepraleisti tuometinio Vienos gydytojo F. Galio klaidingo kranioskopijos mokymo, kurį A. Sniadeckis irgi kritikavo. Tai buvo svarbu, nes F. Galis turėjo pasekėjų ir Vilniaus universitete, net ir nemedikų tarpe. A. Sniadeckis nebuvo abejingas misticizmo bei tamsuoliškumo kupinam hipnozės mokymui, kurį Vakarų Europoje XVIII a. propagavo vokiečių medicinas Francas Mesneris. Lietuvoje jo pasekėjai XIX a. pradžioje buvo universiteto auklėtinis I. Liachnickis ir kai kurie kiti, ypač mažiau apsišvietę inteligentai, turėję net savo laikraštį „Dziennik magnetyczny“, ėjusį, tiesa, neilgai. Apie tai minėtųjų straipsnių autoriams vertėjo parašyti, nes šie faktai būtų dar labiau išryškinę idėjinę kovą, jos ypatumus ir A. Sniadeckio vietą joje.

Publicistikos srityje A. Sniadeckis, kaip parodo I. Stasievič, irgi paliko ryškių pėdsakų. Satyriniame laikraštyje „Wiadomości brukowe“, ėjusiame Vilniuje nuo 1816 iki 1822 m., A. Sniadeckis (Sotvaros slapyvardžiu) spausdino kandžius, satyrinius švietėjiško pobūdžio straipsnius aktualiais klausimais. Beje, profesorius kurį laiką buvo ir „Wiadomości brukowe“ redaktorius.

Nors recenzuojamas darbas apie A. Sniadeckį ir turi kai kurių trūkumų, bet yra reikalingas. Populiariai išdėstyta medžiaga prienama platesniam skaitytojų ratui, besidominčiam Lietuvos aukštąja mokykla, jos mokslo žmonėmis, palikusiais aiškių žymių kultūros, mokslo istorijoje.

Albinas Griška

Weronika Gostyńska, Stosunki Polsko-Radzieckie 1918—1919, „Książka i wiedza“, Warszawa, 1972, 250 p., 1740+260 egz. (Polska Akademia nauk. Zakład historii stosunków Polsko-Radzieckich)

Lenkijos Liaudies Respublikoje dažnai pasirodo mokslo darbų, kuriuose nagrinėjama Lenkijos ir Tarybų Sąjungos tautų santykių istorija. Vienas naujausių šiai problemai skirtų leidinių yra V. Gostinskos knyga apie Lenkijos ir Tarybų respublikų santykius 1918—1919 m. Ji parašyta, remiantis Lenkijos Liaudies Respublikos, Tarybų Sąjungos, abiejų Vokietijos valstybių archyvų medžiaga, dokumentų publikacijomis, gausia literatūra. Be kita ko, monografijoje panaudoti taip pat Tarybų Lietuvos istorikų B. Vaitkevičiaus ir J. Žiugždos darbai.

Remdamasi kruopščiai surinkta dokumentine medžiaga ir literatūra, autorė dalykiškai nušviečia Lenkijos santykius su Tarybų Rusija ir kitomis tarybinėmis respublikomis pirmaisiais pospalinės epochos metais, kada socialistinės revoliucijos banga rito iš Vakarų ir lenkų bei kitos kaimyninės tautos buvo atsidūrusios istorijos kryžkelėje.

Nagrinėjama tema, autorės žodžiais, yra „naujausių laikų Lenkijos istorijos kertinė problema“, nes nuo pat XIX a. Lenkijos likimas buvo glaudžiai susijęs su Rusijos likimu.

Monografija susideda iš įvado, septynių skyrių, pabaigos, trijų žemėlapių, bibliografijos ir asmenvardžių rodyklės.

Pirmasis skyrius supažindina skaitytoją su lenkų rytų politikos koncepcijomis iki Lenkijos valstybės atkūrimo 1918 m. Kituose skyriuose nagrinėjamas Lenkijos—Tarybų šalies santykių išvakarių laikotarpis (1917 m. kovas—1918 m. lapkritis), nušviečiama Lenkijos politika Lietuvos ir Baltarusijos atžvilgiu (1918 m. lapkritis—1919 m. sausis), apibūdinama Lenkijos vieta Antantės valstybių antitarybinuose planuose, aptariamas Lenkijos pasirengimas 1919 m. balandžio mėn. Vilniaus užgrobimo operacijai ir jos įvykdymas, aprašomos Lenkijos ir Tarybų Rusijos atstovų slaptos derybos Beloveže (1919 m. gegužė—liepa) bei Mikaševičiuose (Bresto sr., 1919 m. spalio—gruodis).

Analizuodama pasirinktą problemą, autorė vykusiai polemizuoja su buržuazinės istoriografijos koncepcijomis, mėginančiomis pateisinti ano meto Lenkijos vyriausybės antitarybinę politiką. Knygoje įtikinamai apibūdinamos priežastys, dėl kurių nuo pat 1919 m. sausio mėn. tarp Lenkijos ir Tarybų Rusijos prasidėjo karinis konfliktas, su kai kuriomis pertraukomis trukęs iki 1921 m.

Svarbiausia konflikto priežastis buvo ta, kad atgimusiyoje Lenkijos valstybėje valdžia pateko į turtingųjų klasių rankas. Lenkijos buržuazija, dvarininkai ir valdantieji sluoksniai iš karto pradėjo priešškai žiūrėti į kaimynystėje susikūrusias Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, Lietuvos, Latvijos Tarybų socialistines respublikas. Juos baugino ten vykdomi revoliuciniai pertvarkymai ir į Vakarus plintanti revoliucija. Bendrą klasinį priešišumą stiprino turtiniai interesai: Lenkijos dvarininkai ir buržuazija Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje, kadais priklausiusiose Žečpospolitai, turėjo nemažų turtų ir nenorėjo jų atsisakyti. Todėl Lenkijos valdantieji sluoksniai šių teritorijų atžvilgiu puoselėjo grobikiškus planus. Jie nepaisė Tarybų Rusijos ir kitų tarybinių respublikų pasiūlymų derybomis spręsti ginčytinus klausimus, stengėsi jėga prijungti prie Lenkijos Lietuvą, Baltarusiją ir Ukrainą. Lenkų tautiniai demokratai (endeikai) atvirai skelbė siekią inkorporuoti lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių žemes į Lenkijos valstybę, o J. Pilsudskio stovykla (PPS) dangstė tuos pačius tikslus federacija.

Konkrečiais faktais autorė paneigia buržuazinės istoriografijos tvirtinimus apie tariamai imperialistinius Tarybų Rusijos ketinimus ir įrodo, kad Lenkijos bei Tarybų respublikų ginkluoto konflikto pagrindą sudarė kaip tik Lenkijos valdančiųjų sluoksnių siekimas išplėsti savo valstybės teritoriją rytinių kaimynų sąskaita.

Gerai žinoma, kad Antantės valstybės (visų pirma Prancūzija, Didžioji Britanija, JAV), organizuodamos intervenciją prieš Tarybų Rusiją, norėjo suvienyti visas kontrrevoliucijos jėgas. Lenkijai šiuose Antantės planuose buvo skiriamas svarbus vaidmuo, bet vis dėlto ne toks, kokio pageidavo jos valdantieji sluoksniai. Antantės valstybės didžiausias vilts dėjo į „baltosios“ Rusijos laimėjimą. Jų remiami, rusų baltagvardiečiai svajotojo atkurti senąją „nedalomą“ Rusiją, bet tai prieštaravo tiek Lenkijos, tiek kitų Rusijos imperijos sudėtyje anksčiau buvusių kraštų interesams. Šis prieštaravimas buvo pakankamai stiprus. Juo paaiškinamas tas faktas, kad Antantės imperialistų lpdomame jungtiniame kontrrevoliucijos fronte nuolat atsirasdavo rimtų spragų.

Monografijoje plačiai aprašoma, kaip J. Pilsudskis, siekdamas, kad „baltoji“ Rusija greičiau būtų pašalinta iš Antantės planų, 1919 m. lapkričio mėn. sutiko sudaryti paliaubas su Tarybų Rusija. Šios paliaubos palengvino Raudonajai Armijai sutriuškinti gen. Denikiną, pasiekti pergale Pietų fronte. Kartu tai apsaugojo Lenkiją nuo „baltosios“ Rusijos atgimimo pavojaus. Autorė pabrėžia, kad šiuo atveju ryškiai atsiskleidė „glaudus Lenkijos saugumo ryšys su revoliucinės Rusijos saugumu“ (p. 367). Deja, šito nepaisė J. Pilsudskis. Žlugus gen. Denikinui, jis atnaujino karinius veiksmus Rytų fronte, norėdamas realizuoti savo planą: sunaikinti ne tik „baltąją“, bet ir revoliucinę Rusiją.

Pažymėtina, kad knygoje pateikiama įtikinamų faktų, parodančių tarp lietuvių ir lenkų buržuazijos buvusius gilius nesutarimus, dėl kurių jos negalėjo susivienyti bendrai kovai prieš Tarybų valdžią. „Nesantaikos obuolius“ buvo Vilnius ir apskritai Lenkijos buržuazinės vyriausybės aneksionistiniai kėsmai Lietuvos atžvilgiu. Todėl mėginimai susitarti dėl bendrų veiksmų prieš bolševikus liko be rezultatų.

Prieš Lenkijos buržuazinių politinių partijų sutartinai vykdomą agresyvią antitarybinę politiką ryžtingai stoji kairioji, revoliucinė srovė — Lenkijos Komunistų darbininkų partija ir PPS opozicija, vadovaujama T. Zarskio. Knygoje argumentuotai parodoma, kaip komunistai, PPS opozicija ir kiti darbininkų judėjimo kairieji elementai kėlė aikštėn Lenkijos valdančiųjų sluoksnių mėginimus nuslėpti nuo visuomenės Rusijos, Baltarusijos ir Lietuvos tarybinių vyriausybių taikos pasiūlymus, smerkė agresiją.

Lenkijos KDP, nepaisydama persekiojimų, atkakliai propagavo taiką su tarybinėmis respublikomis, išleido daug atsišaukimų, raginančių darbininkus ir valstiečius vengti mobilizacijos. 1919 m. kovo 6 d. Varšuvoje įvykęs antrasis stambesnis Lenkijos Darbininkų atstovų tarybų pasitarimas komunistų pasiūlymu nutarė kovo 12—13 d. paskelbti visuotinį streiką, reikalaujant nutraukti karą su tarybinėmis respublikomis. Visuotinį pobūdį šis streikas įgavo Dombrovo baseine, Liublino apygardoje, Lodžėje, Zirarduve. Užtrunkant karui Rytuose, vis platesni visuomenės sluoksniai, ypač darbininkai, rėmė kairiosios, revoliucinės srovės reikalavimą sudaryti taiką ir užmegzti geros kaimynystės santykius su Tarybų Rusija. 1919 m. pabaigoje už tai pasisakė jau didesnė Lenkijos visuomenės dalis.

J. Pilsudskis ir jo šalininkai, nesiskaitydami su visuomenės nuomone, atmetė Lenkijai naudingus tarybinius taikos pasiūlymus ir pradėjo ruošti 1920 m. Kijevo užgro-bimo operacijai. Dar ištisus metus truko Lenkijai nieko nedavęs, beprasmiškas karas, dėl kurio žymiai nukentėjo lenkų tautos nacionaliniai interesai, nustatant valstybės va-karų sienas.

Bendrame tarptautinės politikos fone nušviesdama Lenkijos ir Tarybų respublikų santykius, autorė neabejotinai padeda geriau suvokti ne tik lenkų tautos, bet ir jos ar-timiausių kaimynų prieštarigus 1918—1919 m. politinio gyvenimo įvykius. Monografi-joje pateikta nemaža Lietuvos politinei istorijai svarbių faktų, ir jie, apskritai imant, įtikinamai interpretuojami.

Tarybų Lietuvos skaitytojas, žinoma, pastebės knygoje paminėtų lietuviškų laikraš-čių iškreiptus pavadinimus (p. 24), kai kurių kitų panašaus pobūdžio netikslumų, gal būt, ne visai sutiks su pirmajame skyriuje esančiais atskirais teiginiais dėl lenkų įta-kos Lietuvoje masto XIX a., bibliografijoje gali pasigesti A. Gaigalaitės, K. Navicko darbų ir pan. Tačiau neginčytina tai, kad V. Gostinskos monografija vertingai papildo 1918—1919 m. laikotarpiui skirtą marksistinę istoriografiją; ji bus naudinga taip pat tų metų Lietuvos socialistinės revoliucijos istorijos tyrinėtojams.

Mindaugas T a m o š i ū n a s

M. Juchniewicz, Udział polaków w litewskim ruchu oporu w latach 1941—1944, „Wojskowy Przegląd Historyczny“, r. XIII, Warszawa, 1968, Nr. 1 (45), p. 41—75

Lietuvoje gyvenusių lenkų dalyvavimas kovoje prieš hitlerinius okupantus istorio-grafijoje iki šiol atskirai nebuvo tyrinėtas. Dabar jam didelį straipsnį paskyrė lenkų istorikas Miečislavas Juchnievičius.

Kaip pastebi autorius, lenkai Lietuvoje grupavosi miestuose ir miesteliuose. Dau-giausia jų buvo Vilniuje. 1942 m. jame gyveno 182 tūkst. gyventojų, iš jų 97 tūkst. bu-vo lenkų, 12 tūkst. žydų ir 33 tūkst. lietuvių. Žymią Vilniaus gyventojų dalį sudarė viet-iiniai baltarusiai, taip pat tarybiniai piliečiai, 1940—1941 m. atvykę iš rytinių Baltarusi-jos sričių ir Tarybų Sąjungos gilumos.

Primines, jog Vilnius turėjo ilgaamžes garbingas revoliucinių kovų tradicijas, auto-rius pabrėžia, kad lenkų, baltarusių, lietuvių ir žydų kairiosios ir komunistinės organi-zacijos, kurios 1920—1939 m. veikė Vilniaus krašte, paruošė dirvą bendrai antifašistinei veiklai hitlerinės okupacijos laikotarpiu, išauklėjo daugelį pasiaukojusių ir prityrusių pagrindinės bei partizaninės kovos organizatorių ir vadų.

Apibūdinęs hitlerinį okupacinį režimą Lietuvoje, profašistinių ir nacionalistiniu ele-mentų talkininkavimą jam, lenkų gyventojų padėtį Vilniuje ir Vilniaus krašte, autorius bando nušviesti pasipriešinimo judėjimo Lietuvoje sroves. Tarp šių srovių jis mini ir tas, kurios orientavosi į Vakarų valstybes.

Kiek plačiau apsistojama prie Ginkluotos kovos sąjungos (Związek Walki Zbroj-nej—ZWZ), vėliau pavadintos Armia krajowa, pavaldžios buržuazinei Lenkijos vy-riausybei Londone. Armija krajowa Lietuvoje, kaip ir pačioje okupuotoje Lenkijoje, iki 1943—1944 m. neišplėtė aktyvesnės kovinės veiklos.

Autorius pabrėžia, kad masinis teroras, nepakeliamas okupacinis režimas turėjo vi-sus gyventojus, nepaisant politinių pažiūrų skirtumo, pastūmėti į bekompromisinę gink-luotą partizaninę kovą prieš okupantus. Tačiau vietos buržuazijos atstovų politinės pa-žiūros pasirodė stipresnės, negu sveikas protas ir reikalo esmė.

Daug reikšmės skiriama tarybiniam pagrindžiui ir partizaniniam judėjimui, kuriam vadovavo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas ir Lietuvos partizaninio judė-jimo štabas. Šiame judėjime svarbų vaidmenį atliko taip pat lenkų komunistai ir anti-fašistai.

Plačiai rašoma apie lenkų dalyvavimą, organizuojant Vilniaus antifašistinį pogrind-į, daug dėmesio skiriama 1942 m. pradžioje komunisto Jano Pševalskio iniciatyva Vil-

niuje sukurtos lenkų pagrindinės organizacijos Aktyvios kovos sąjunga (Związek Walki Czynnej) veiklos analizei. Organizacija rėmėsi trejetukų sistema, ji kėlė uždavinį kovai su okupantais mobilizuoti patriotines ir antifašistines jėgas, neatsižvelgiant į politinius jų įsitikinimus.

Vilniaus antifašistinio pagrindžio organizacijos veiklos naujas etapas prasidėjo nuo 1943 m. pradžios, kai Juozas Vitas subūrė apie save lietuvių patriotų grupę ir 1943 m. vasario 24 d. sukūrė antifašistinį komitetą, kiek vėliau pavadintą Lietuvos išlaisvinimo sąjunga. Trijų antifašistinių organizacijų — lenkų Aktyvios kovos sąjungos, lietuvių Lietuvos išlaisvinimo sąjungos ir žydų — vadovų pasitarime 1943 m. gegužės 8 d. buvo sudarytas bendras Vilniaus antifašistinis komitetas, kurio vienu vadovų greta Juozo Vito buvo ir Janas Pševalskis. Tuo pačiu metu buvo suorganizuotas ir pagrindinis Lietuvos KP Vilniaus miesto komitetas. Šie komitetai išplėtė koordinuotą agitacinę kovinę ir žvalgybinę veiklą, mobilizavo Vilniaus miesto gyventojus, nepaisydami tautybės skirtumo, į kovą su bendru priešu, demaskavo okupantų siekius.

Autorius parodo, kokių organizacinių pasikeitimų lenkų antifašistiniame pagrindyje įvyko vėliau. 1943 m. gegužės mėn. Aktyvios kovos sąjunga persiorganizavo į Lenkų patriotų sąjungą (Związek Patriotów Polskich). Aptariami tie sunkumai, su kuriais teko susidurti, telkiant patriotinį kovos frontą, išsklaidant tautinio nepasitikėjimo atmosferą, parodomas Lenkų patriotų sąjungos dėmesys profsąjungų veiklai, ryšys su gamyklų darbininkais, jų įtraukimas į kovinius trejetukus, kurie įvykdė daugelį sabotažo aktų ir diversijų.

Politinis darbas darbininkų ir inteligentijos tarpe nebuvo lengvas. Ir pati Lenkų patriotų sąjunga savo agitacinėje veikloje darė klaidų.

Lenkų patriotų sąjungai sunkiai sekėsi užmegzti ryšius su Armijos krajevios pagrindžiu, kuris buvo priešingas bendradarbiavimui su Tarybų Sąjunga ir bandė nuslointi komunistų vadovaujamą lenkų pasipriešinimo judėjimą Vilniuje.

Toliau autorius parodo, kokį vaidmenį lenkų antifašistiniame judėjime Lietuvoje atliko Lenkų patriotų sąjungos I suvažiavimas, įvykęs 1944.II.15—18 d., ir kokią reikšmę turėjo jo nutarimai.

Daug dėmesio skiriama lenkų vaidmeniui atskiruose partizanų junginiuose, ypač Vilniaus partizanų būryje.

Pabrėžiama, kad lenkų pagrindinės organizacijos, vadovaujamos J. Pševalskio, nuo pat pirmųjų dienų kartu su kitomis Lietuvos komunistinio pagrindžio organizacijomis ir tarybiniais partizanais be kompromisų kovojo su priešu ir tai kovai mobilizavo visas patriotines jėgas. Lenkų tautos ateitį jos siejo su Tarybų Sąjungos pergale.

Straipsnyje pagrįstai teigiama, kad lenkų ir lietuvių komunistai bei apskritai antifašistai, bendrai kovodami su hitleriniais okupantais, dėjo pagrindus draugiškiems lenkų ir lietuvių santykiams.

M. Juchnievičiaus darbas paremtas gausiais šaltiniais — archyvine medžiaga, Lietuvoje ir Lenkijoje skelbtais dokumentų rinkiniais, to meto spauda, atsiminimais, taip pat literatūra.

Nijolė K u n c y t ė

Fontes Historiae Lituaniae, vol. I. Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, Dioeceses Vilmensis et Samagitiae, pluribus adlaborantibus in unum redigat P. R a b i k a u s k a s, Romae, 1971, leid. Seclio Historica Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, Introductio 51 p., 542 p., 4 žemėl.

Recenzuojamas leidinys yra pirmas planuojamos Lietuvos Katalikų Mokslių akademijos Istorijos sekcijos Lietuvos istorijos šaltinių serijos tomas. Jame pateikti dviejų vyskupysčių — Vilniaus ir Zemaičių — pranešimai į Romą apie katalikų bažnyčios padėtį Lietuvoje XVII—XIX a.

Tome paskelbti Vilniaus vyskupų pranešimai į Romą 1605, 1609, 1614, 1622, 1625, 1635, 1639, 1644, 1651, 1697, 1733, 1741, 1746, 1749, 1754, 1759, 1767 ir 1807 m. Zemaičių

čių vyskupystės pranešimai išliko iš 1625, 1639, 1646, 1664, 1748, 1755, 1761, 1767, 1773, 1783, 1788, 1793, 1807, 1862 ir 1869 m. Šie beveik reguliarūs pranešimai į Romą buvo daromi popiežiaus Siksto V (1585 m.) nurodymu ir yra susiję su kontrreformacijos pergale. Paskelbta medžiaga — įdomus ir reikalingas istorinis šaltinis, leidžiantis giliau pažinti katalikų bažnyčios ūkinius, idėjinius ir organizacinius reikalus, santykius su kitatikiais, taip pat su valstybe — Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, katalikų bažnyčios ekspansiją į baltarusių žemes.

Reliacijas, pranešimus, į Romą rašė lotynų kalba vyskupai arba jų padėjėjai — suf-raganai, naudodamiesi parapinių bažnyčių asmeninių vizitacijų medžiaga (visitatio limum). Dalį šios medžiagos jie gaudavo iš dekanatų, kur ji susikauptavo, dekanams vizituojant parapines bažnyčias (p. 283).

Pranešimuose paprastai plačiausiai aprašomas miestas, kuriame gyveno vyskupai, jų religinis gyvenimas. Ne visuomet žinios tikslios, jos dažnai be datų. Istorinės praeities datos taip pat taisytinės. Paskelbto tomo paruošėjas daug pasidarbavo, sudarydamas precizišką vardų ir vietovių rodyklę, plačius teksto paaiškinimus, du vyskupų sąrašus ir trumpas vyskupysčių istorijas bei jų teritorijų žemėlapius. Autorius naudojo gausius, jų tarpe ir lietuvių tarybinių istorikų, paskelbtus darbus ir sudarė jų bibliografiją.

Pranešimai, arba vadinamosios reliacijos, ne visi vienodai paruošti, todėl ir nevienodos vertės. Žymiai pilnesnės XVIII a. reliacijos. Ypač išsiskiria Žemaičių vyskupo Antano Tiškevičiaus 1748 ir 1755 m. reliacijos, kuriose pateikiami platesni dekanatų aprašymai. XVIII a. reliacijų formuliare aptariama daug dalykų: materialinė parapijų padėtis, jų valdymas, naujų bažnyčių ir filijų bei koplyčių kūrimas, vienuolynų ir seminarijų padėtis. Gale paprastai pradedami formuluoti pageidavimai, vadinamoji postulata. Pagrindiniai ataskaitų klausimai išliko tie patys, todėl daugelis dalykų kartojasi (p. 441).

Reliacijų turinys susijęs su katalikų bažnyčios vidaus reikalais. Pasiėkusi pergalę prieš reformaciją, katalikų bažnyčia Lietuvoje XVI a. antroje pusėje ir XVII a. dėjo daug pastangų, kad pati atsinaujintų ir atnaujintų visuomenę. Vyskupų dėmesį patraukė kunigų ruošimas Lietuvos seminarijose Rytų Europos pravoslavų tikėjimo ir reformacijos apimtiems kraštams (p. 41, 58, 106). Reliacijos atspindi katalikų bažnyčios ekspansiją baltarusių žemėse.

Reliacijose atsispindi vyskupų nepasilenkinimas bažnytinėmis beneficijomis valstybėje, taip pat prieštaravimai tarp jų ir bajoriškosios visuomenės. Vyskupų nepasitenkinimą kėlė tai, kad buvo uždrausta užrašyti privačias bajorų žemes bažnyčiai (p. 65, 405, 408). Vyskupų valdos prilygo magnatų valdoms. Žemaičių vyskupas 1417 m. iš Vytauto gavo pagrindines beneficijas: Varnius, Alsėdžius, Viržuvėnus, Mosėdį, Gardus, Kaitinėnus, Viduklę, Krakes ir Girkalnį. Vėliau prisidėjo dar Luokė, Papilė, Pašvitinys ir Surviliškis. Vilniaus vyskupo valdos susidarė taip pat iki XVI a.

Vyskupai gynė beneficijas nuo reformatų, kurie stengėsi jas atimti, ir nuo kariuomenės pastovių (p. 33, 36, 45, 97, 99). Pajamas iš dvarų vyskupai naudojo savo valstybinei veiklai. Senate ir Vilniaus suvažiavimuose, katedros vikarams išlaikyti, teismo procesams vesti ir pan. Žemaičių vyskupas 1767 m. nusiskundė, jog jam vos užtenka pajamų iš 12 miestų ir valdų, teikiančių jam apie 60 tūkst. auksinų metinių pajamų (p. 402—403). Vyskupai bandė didinti pajamas, įvesdami valstiečiams naujų inventorių (p. 255).

Reliacijose (Žemaičių) periodiškai pateikiami duomenys apie katalikų skaičių dekanatuose ir visoje vyskupystėje, atskirai apie konvertitus. Tai leidžia patikslinti kai kuriuos demografinius duomenis, žinomus iš kitų šaltinių.

Reliacijose daugiausia dėmesio skiriama bažnytinei hierarchijai bei jos poreikiams ir visai mažai — tikintiesiems. Kiek plačiau apie liaudį kalbama irgi Žemaičių vyskupu, ypač 1639 m., reliacijoje.

Apskritai, liaudis vaizduojama religinga, stropiai atliekanti bažnytines pareigas, uoliai besinaudojanti bažnyčios teikiamais sakramentais (p. 210, 252, 426), išpažįstanti tikėjimą ne tik bažnyčioje, bet ir namuose, ir laukuose (p. 254). Kai kada minimos ir pagoniškojo tikėjimo liekanos (p. 266, 273—274). Tikėjimo tiesų moko ir sakramentus

teikia daugiausia vikarai (p. 83, 434). Seminarijose klierikai mokomi teologijos, filosofijos, šventojo rašto, bažnytinės ceremonijos, katechizavimo ir giedojimo. Užsimenama ir apie liaudies švietimą, mokyklas prie parapinių bažnyčių (p. 40, 50, 282). Liaudies santykis su bažnyčia reliacijose tapomas šviesiomis spalvomis, ir tik retkarčiais prasiškerbia kritiškesnė mintis. 1733 m. Vilniaus vyskupo M. Zienkovičiaus reliacijose pasakyta, kad daugelis bažnyčių nuskurdusios, priklauso nuo magnatų ir bajorų valios, o tikinčiųjų ir bažnyčių reikalais mažai tesirūpinama (p. 126).

Pažymėtinas reliacijos (1639 m.) teiginys, kad daugumoje Žemaičių katalikų bažnyčių vartojama lietuvių kalba (p. 251, 265), nes valstiečiai nesuprantą lenkų kalbos, „plebei non intelligant linguam polonicam“ (p. 265). Pabrėžiama (1773 m.), kad didesnė dalis bajorų neina į bažnyčias, nes jose vartojama žemaičių tarmė („kalba“) (p. 426). Pastebėtina, kad karaliaus privilegijose lietuviškų parapijų bažnyčioms XVI a. buvo reikalaujama, kad kunigas būtų lietuvis ar bent gerai mokėtų lietuvių kalbą: „lituanus vel bene — gnarus linguae lituanicae“¹. Vilniaus vyskupai pastebi, kad bajorai meldžiasi privačiose vietose (p. 66, 74, 82), be to, į reformatų sektas traukia ir savo pavaldinius (p. 239, 240).

Reliacijose esama ir grynai pasaulietiškių dalykų. Visų pirma pažymėtinas aiškus vyskupo požiūris į valstybę. Verta paminėti teigiamą Lietuvos valstybingumo išskirimą: „Lituania est regio“. Jos papročiai skiriasi nuo Lenkijos (p. 262). Vyskupai, priklausomi nuo Gniezno arkivyskupijos, pabrėždavo Lietuvos bažnyčios savarankiškumą, Vilniaus vyskupo — Lietuvos primo — vietą valstybėje, Lietuvos valstybiniu ir bažnytiniu centru laikė Vilnių (p. 116, 167). 1639 m. Žemaičių reliacijoje minima net romėniškoji lietuvių kilmės teorija (p. 262—263). Pažymėtas Lietuvos Tribunolo, vadinamojo parlamento (p. 45), vaidmuo valstybėje ir bažnyčios atstovų dalyvavimas jame (p. 351).

Vilniaus vyskupo K. Bžostovskio ginče su K. Sapiega Gniezno arkivyskupas, Lenkijos primas, palaikė Sapiegas. Bžostovskis pripažino arkivyskupo primatą tik Lenkijoje, o save laikė Lietuvos primu (p. 95—96). 1729 m., kai karalius Augustas II nominavo Vilniaus vyskupu lenką, Vilniaus kapitula jo neišrinko, „quod non fuit patriota magni ducatus Lithuaniae“ (p. 118).

Vyskupai buvo pirmieji valstybės senatoriai, ir tai jie pažymėdavo su pasitenkinimu (p. 45, 201—202, 430). Jie turėjo plačias teises ir nepriklausė nuo valstybės valdžios. Jie buvo visų parapinių bažnyčių kuratoriai, kūrė prelatūras, prižiūrėjo vienuolynus ir seminarijas. Vyskupai užėmė ir aukštas valstybės vietas — E. Valavičius, A. Sapiega, J. Lopacinskis bei P. Bžostovskis buvo ir valstybės referendoriai.

Sis Romoje paskelbtas Lietuvos istorijos dokumentų tomas yra vertingas leidinys. Jis žymiai praplečia Lietuvos istorijos pažinimo ribas ir skatina naujiems tyrinėjimams.

Mečys Jučas

Vladas Požela, Jaunystės atsiminimai, red. Pranas Čepėnas, New Yorkas, 1971, 339 p.

Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjunga išleido Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjo advokato V. Poželos atsiminimus. Pokario metais gyvendamas Adelaidėje (Australija), V. Požela palaikė ryšius su Jungtinėse Amerikos Valstijose apsisotusiu buvusiu LSDP oportunistiniu vadovu Kipru Bielinium, kurio raginamas, pradėjo rašyti atsiminimus, tačiau, nespėjęs jų užbaigti, 1960 m. mirė. Atsiminimai apima laikotarpį nuo XIX a. pabaigos iki 1917 m. Knyga suskirstyta į septynis skyrius: „Mokslo metai“, „Kova dėl spaudos“, „1905 metai“, „Porevoliucinis metas“, „Pirmasis pasaulinis karas“, „„Draugo“ organizacija“, „Iš susirašinėjimo su Vladu Požela“. Paskutiniame skyriuje paskelbtas V. Poželos susirašinėjimas su K. Bielinium, taip pat K. Bielinio, P. Čepėno ir kitų atsiminimai. Iš čia sužinome, kad V. Požela Australijoje vertėsi la-

¹ CVIA, SA, b. 4754, l. 856a, karaliaus 1596 m. privilegija Stakliškių bažnyčiai.

bai sunkiai, fiziniu darbu užsidirbdamas duonos kąsnį. K. Bielinis, ragindamas rašyti atsiminimus, visus metus siuntinėjo jam po 20 dolerių pašalpos per mėnesį.

Biografinio pobūdžio atsiminimus V. Požela pradeda nuo vaikystės. Daug dėmesio skiriama lietuvių moksleivių dalyvavimui visuomeninėje veikloje Mintaujos (Jelgavos) gimnazijoje. Gimnazistų kova prieš caro valdžios tautinę spaudą reiškėsi įvairiais būdais, jų tarpe ir lietuvių moksleivių protestu prieš vertimą dalyvauti pravoslaviškose maldose. Šis protestas susilaukė plataus atgarsio rusų visuomenėje. Net buržuaziniai Peterburgo ir Maskvos laikraščiai ragino Švietimo ministeriją peržiūrėti savo politiką dėl moksleivių sąžinės laisvės varžymo (p. 78).

Mintaujos gimnazijoje V. Požela prisidėjo prie tautosakos rinkimo, lietuvių spaudos skaitymo ir platinimo. Autorius rašo ir apie garsiąją žandarų rotmistro A. Vonsiacio sudarytą gydytojo Liudo Vaineikio bylą, kurioje atsakomybėn buvo patraukti mokytojas J. Jablonskis, gydytojas P. Kairiūkštis, J. Ambrozaitis, A. Baranuskas ir kt. (p. 112). Šioje byloje už lietuvių spaudos platinimą V. Požela buvo apkaltintas, įkalin-tas ir ištremtas į Smolenską.

V. Požela aktyviai dalyvavo 1905—1907 m. revoliucijoje. Jis gyvai aprašo darbininkų ir valstiečių politines demonstracijas, mitingus Siauliuose, Zagareje, darbo žmonių susidūrimą su dragūnais Jonišio miestelyje (p. 159—160).

Vienas ryžtingiausių valstiečių kovos prieš caro valdžią momentų buvo senoj administracijos aparato griovimas, valdžios renkamumo principo įgyvendinimas. Autorius parodo, kaip buvo šalinami viršaičiai, raštininkai ir kiti pareigūnai Smilgių, Rozalimo, Pušaloto ir kt. valsčiuose (p. 180—181).

V. Požela dalyvavo V. Kapsuko išlaisvinime iš Suvalkų kalėjimo, tačiau savo atsiminimuose stengiasi sumenkinti V. Kapsuko vaidmenį Lietuvos revoliuciniame judėjime, siekia parodyti jį kaip lengvabūdį, siekusį išgarsėti žmogų. V. Kapsuko prašomas, V. Požela dalyvavo ir rašytojo Kleofa Jurgelionio išlaisvinime iš Vilkaviškio kalėjimo. Gavęs V. Kapsuko telegramą, autorius galvojęs: „Vadinasi, vėl vaduot... Ką šį kartą? Nežinau, bet prašo V. Kapsukas... Lengva žvanginti ginklu, nepaisant veiksmų tikslin-gumo. Ar nebus čia vėl jo lengvapėdė mintis. Laimingos Suvalkų akcijos įkvėptas, ma-tyti, negali nurimti“ (p. 202). V. Kapsuko siekimas išvaduoti Lietuvos revoliuciniam judėjimui reikalingą žmogų, poetą, vertinamas kaip nereikalingas ir lengvabūdiškas su-manymas.

Liesdamas 1905 m. lietuvių suvažiavimą Vilniuje, autorius rašo apie katalikų dva-sininkijos bei būsimumų tautininkų atstovų, iš vienos pusės, ir socialdemokratų bei de-mokratų, iš kitos pusės, susidūrimą. Teisingai pastebėjęs, kad klerikalai siekė gauti iš caro valdžios nuolaidų susitarimo keliu, neardant valdžios pagrindų, ir kad darbo žmonės buvo pasiryžę griauti caro valdžią ir siekti laisvės kovodami (p. 183), autorius teigia, jog „demokratai“ taip pat atstovavo darbo žmonių interesams, nors iš tikrųjų jie buvo liberaliosios buržuazijos interesų gynėjai.

Autorius pervertina Lietuvių suvažiavimo reikšmę, kaip ir visi buržuaziniai istori-kai, vadindamas jį „Didžiuoju Vilniaus seimu“, teigdamas, kad seimas „įteisino revo-liuciją“ (p. 186). Revoliuciją įteisino ne buržuazijos iniciatyva suauktas Lietuvių suva-žiavimas, o didvyriška darbo žmonių kova prieš caro patvaldystę, dvarininkus ir kapi-talistus. Negalima sutikti su autoriumi ir dėl LSDP oportunistinių vadovų vaidmens seime įvertinimo. Dešinieji socialdemokratai (S. Kairys ir kt.) nesiekė šį suvažiavimą paversti nuoseklios revoliucinės kovos prieš buržuaziją ir carizmą priemone.

1908 m. už dalyvavimą revoliucijoje V. Požela buvo suimtas ir įkalin-tas. Jis rašo, kad Kauno kalėjimo politinių kalinių kameroje kildavo diskusijų, kuriose daly-vaudavo įvairių partijų ir pažiūrų žmonės, būdavo vertinamas atskirų partijų, įsijungu-sių į revoliuciją, vaidmuo Lietuvoje.

Diskusijos dalyvių nuomone, kurios prisilaiko ir pats autorius, Bundas buvęs „ne savarankiška darbininkų organizacija, bet Rusijos socialdemokratų darbininkų parti-jos (RSDDP) kampininkas“ (p. 230), todėl revoliucijos metu Bundas nieko pats nevei-kęs, o tik laukęs RSDDP nurodymų. „Lietuvoje,—rašo autorius,—šiai revoliucinei orga-nizacijai revoliucija praėjo pro šalį. Bundas liko sėdėti svetimos partijos kampe“ (p. 231). Autorius pamiiršo, kad 1903—1906 m. Bundas nepriklausė RSDDP. Jis veikė tarp žydu

darbininkų, kurie sudarė didelę Lietuvos miesto darbininkų dalį. Laikydamasis nacionalistinės, oportunistinės politikos, Bundas skaldė darbininkų judėjimą, tačiau revoliucijos metu turėjo atsižvelgti į žydų darbininkų nuotaikas, derinti savo veiksmus su kitomis vietinėmis socialdemokratų organizacijomis, jų tarpe ir su RSDDP (ruošiant streikus, demonstracijas, mitingus).

Autorius taip pat iškraipo bolševikų partijos nacionalinę politiką, siekia įrodyti, kad II Valstybės dūmoje bolševikai Lietuvos nepriklausomybės klausimu tariamai sutiko su kadetų, caro vyriausybės imperialistine politika (p. 242). Jau RSDDP II suvažiavime (1903 m.) priimta bolševikų programa nacionaliniu klausimu skelbė visų tautų lygiateisiškumą ir nacijų apsisprendimo teisę. Šio programos punkto bolševikai laikėsi visur, taip pat II Valstybės dūmoje. Smerkdamas bolševikų raginimą visų tautų darbo žmoniems telktis bendrai kovai prieš carizmą ir kapitalistus, V. Požela išryškino savo — LSDP oportunistinio veikėjo — nacionalistines pozicijas, siekimą geriau bendradarbiauti su lietuvių buržuazija, negu su savo — proletariato — klasės broliais.

Kai 1912 m. pavasarį V. Požela išėjo iš kalėjimo, jo politinės pažiūros buvo artimos likvidatoriškosioms. Tai matyti ir iš jo susitikimo su V. Kapsuku aprašymo. 1914 m. pradžioje V. Kapsukui pavyko pabėgti iš ištremties Sibire. Prieš važiuodamas į užsienį, jis aplankė V. Poželą Tartu mieste, kur šis mokėsi universitete. V. Kapsukas su dideliu entuziazmu papasakojo apie susitikimą Krasnojarske su įžymiu bolševikų partijos veikėju J. Sverdlovu, palikusiu jam didelį įspūdį, pridurdamas, kad ir jis patį kryptąs į bolševikų pusę. Su jam būdingu užsidegimu V. Kapsukas puolė LSDP likvidatorius, sužlugdžiusius partinį darbą, neigiamai atsiliepė ir apie žurnalą „Visuomenė“, kuris buvo skirtas ne darbininkams, o inteligentijai, ir propagavo ne revoliucinę kovą su carizmu bei kapitalistais, o likvidatoriams būdingą ramų kultūrinį darbą.

V. Požela stoji ginti oportunistų, sakydamas, kad LSDP, kaip buvo, taip ir liko nelegali partija, o „Visuomenė“ „revoliucinį“ pobūdį įrodinėjo, teigdamas, jog šį žurnalą sužlugdė caro valdžia.

Paliesdamas revoliucijos Rusijoje pralaimėjimo priežastis, V. Požela kaltina bolševikus, kad jie išprovokavę ginkluotą sukilimą, kuriam nebuvę pagrindo. Į tai atsakydamas, V. Kapsukas teisingai pabrėžė, kad revoliuciniai įvykiai Rygoje, Kronštato ir Maskvos darbininkų sukilimai rodė, jog sąlygos sukilimui buvo pribrendusios.

Taigi buvę kovos draugai jau neberado kalbos dėl aiškaus V. Poželos posūkio į dešinę. Pats prisiminimų autorius prisipažįsta: „Kai po septynerių metų mudu vėl susitikome ir, pirmojo džiaugsmo pagauti, ėmėme pasakoti apie kasdieninius reikalus, apie tolimesnius ir artimus mudviems žmones, tai kalbos netruko. Bet palietus politinius klausimus, mudviejų burnos užsičiaupė“ (p. 269).

V. Požela savo atsiminimų nespėjo užbaigti, knygoje jie išdėstyti nenuosekliai. Po įspūdžių apie pirmąjį pasaulinį karą eina skyrius apie „Draugo“ organizacijos įsikūrimą 1904 m. (V. Požela dalyvavo jos veikloje) ir V. Kapsuko vaidmenį, organizuojant „Draugo“ laikraščio spausdinimą užsienyje. Čia vėl neapsieita be išpuolių prieš V. Kapsuką.

V. Požela atskirais gyvenimo momentais buvo suartėjęs su bolševikais. 1919 m. pradžioje jis buvo Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės reikalų vedėjas. Tačiau tie svyravimai tebuvo laikini. Lietuvos socialdemokratų dešiniojo sparno veikėju jis liko iki pat savo gyvenimo pabaigos. Tai patvirtina ir jo atsiminimai.

Emilija Griškūnaitė